B. No
133
4

Vikul Sahas Bhashyam

विष्णुसहस्र नामभाष्यम्

श्रीशंकराचार्य प्रणीतम्

श्रीः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जा-
तं जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्त-
स्मै रुद्राय नमो अस्तु।

श्रीगणेशाय नमः। ब्रह्मपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे त्र्यधिकशतत-
माध्याये १०३ गोदावरीमहानदीमाहात्म्यं। तत्राध्यायानुक्र-
मो लिख्यते। दैवासुरमानुषार्षभेदेन तीर्थचातुर्विध्यं

१ तीर्थभेदवर्णनं
२ गंगोत्पत्तिकार
णीभूतशंभुविवाहः
३ त्रिजगत्पावनेश
क्रिमहेनाभिमंत्रित
गंगारूपजलपूरितकमंडलु
प्रदानं च [illegible] शंभुना कृत
४ वामनावतारे श्रीविष्णुपादः
सत्यलोकं गतस्तेन ब्रह्म-
णा क्षालितस्तत्क्षालनोदकं
[illegible] वनादिक्षत्र
क्षिप्तं [illegible] शंभुना [illegible]
टासु धृतं
५ तज्जटास्थगंगोदकं तपसा शं
करं प्रतोष्य गौतमेनर्षिणाहृतः
क्षपार्थं ब्रह्मगिरौ महर्षिणानी
६ तं गोदावरी गंगा भगीरथेनै
कः प्रवाह आनीतः स भागीरथी
७ ब्रह्मगिरिमूर्ध्नि त्र्यंबकेशाय
भर्वस्तद्दरेण क्षेत्रानिरेपेक्षं सर्व
त्रापि गोदावरी प्राशस्त्यकथनं
८ भागीरथ्यानयनकारणीभूत
सगराख्यानं तत्र विंध्यदक्षिण
गा गोदावरी नाम्नी गंगा विंध्योत्त
रगा भागीरथी नाम्नी गंगेति एक
स्या एव गंगाया नामभेदः
९ अथ गंगागततीर्थानि तत्र ब्रह्म
गिरिमूर्ध्नि त्र्यंबकं तीर्थं गिरेर
धः आविर्भूता [illegible] सहतीर्थं
[illegible]

धृ कः श्लो को धार्तराष्ट्रोन्वह दुर्योधनस्यचा
द्वात्रिंशत् ३२ संजयप्रोक्ता वेदाष्टौ ८४ अर्जुनस्यतु।
१७१ वेदसप्तेषवः श्लोकाः ५७४ श्रीकृष्णेन समी
रिताः। एवं श्रीभगवद्गीतास्थश्लोकाः सप्तशतानि तु।
वेदव्यासेन मुनिना मध्ये भारतमीरिताः। २।
धृतराष्ट्र श्लोकः १
संजयोक्ताः श्लो ३२
दुर्योधनोक्त श्लो ९
अर्जुनोक्त श्लो ८४
श्रीमद्भगवदुक्त श्लो ५७४
७००

बलावद्रूपानघादि। अनुक्रमण
[illegible]
[illegible] वर्जितं। [illegible]
[illegible] १। [illegible]
[illegible] साधकः।
[illegible] मुमुक्षुर्न [illegible] परमार्थ
ता। २। इति।

अथैकादशस्कंधे सप्तमेऽध्या
ये यदुं प्रत्यवधूतेनचोक्ताः।
पृथिवी १ वायुः २ आकाशः ३
आपो ४ अग्निः ५ चंद्रमा ६ रविः
७ कपोतो ८ अजगरः ९ सिंधुः १०
पतंगो ११ मधुकृत् १२ गजः १३
मधुहा १४ हरिणो १५ मीनः
१६ पिंगला १७ कुररो १८ अर्भ
कः १९ कुमारी २० [illegible]
२१

[illegible]

[illegible] अपनगागनु [illegible]
[illegible] ऋषि त्र्यंबकं तीर्थं गिरेर
[illegible] आविर्भाव [illegible] शहतीर्थं
१० [illegible] कुशावर्ततीर्थं [illegible]
११ गुरुदाराभिगमनदोषह[illegible] मारतीर्थं
१२ कृत्तिकातीर्थं
१३ दशाश्वमेधतीर्थं
१४ पैशाचतीर्थवर्णनं
१५ क्षुधातीर्थवर्णनं
१६ अहिल्यासंगमंतीर्थं तदेवेंद्रतीर्थं
१७ नासिकापरनामकजनस्थान तीर्थं
१८ जनस्थानेअरुणावरुणानद्योः संगमः प्राच्याः सरस्वत्यानद्याश्च संगमः पंचवटीनिकटे अश्वतीर्थपरनामभा[illegible]नुतीर्थं अरुणावरुणामध्ये त्रयोदशसहस्रतीर्थानि ब्रह्महत्याविनाशकानि
१९ [illegible] तीर्थवर्णनं
२० गोवर्धनतीर्थवर्णनं
२१ पापप्रणाशनंतीर्थं तदेव धौतपापंनाम
२२ गालवतीर्थं विश्वामित्रतीर्थं
२३ श्वेततीर्थं
२४ शुक्रतीर्थं तदेव मृतसंजीवनतीर्थं
२५ पुण्यासिक्तानद्योः संगमे इंद्रतीर्थं
२६ पौलस्त्यतीर्थं
२७ अग्नितीर्थं
२८ ऋणमोचनतीर्थं

[illegible] कु [illegible] १८ [illegible]
[illegible] १९ कुमारी २ [illegible]
२५
[illegible] २२ [illegible]
सुपेशा [illegible] एवमेतु
[illegible] थनुर्थिं [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
॥ इति ॥

श्रीः

सुवर्णभारपरिमाण संख्या लिख्यते भागवतव्याख्या श्रीधरी शाह ।

	गुंजा	अष्टगुंजो माषक इकः ।	द्वादश माषको वा : माष
१ चतुर्भिर्व्रीहिभिर्गुंजा	१		
पंचगुंजात्मकः पणः	५	०	०
पणाष्टकं धरणः	४०	५	०
धरणाष्टकं कर्षः	३२०	४०	३६४
कर्षचतुष्टयं पलं	१२८०	१६०	१३६४
पलशतं तुला	१२८०००	१६०००	११३३६४
विंशतिस्तुला भारः	२५६००००	३२००००	२६६६६८
ऐकस्मिन्भारे शेर तोळे माषा :	८६१३६२६६ ८	भाराष्टकसुवर्णं प्रत्यहं स्पर्शनकर्मणि	८
			अशीतिसहस्त्रलक्षपंच
भाराष्टकेसुमण शेर तोळ माषा :	६८६१०४६ २०८६ ६४		शेराः तोळाः माषा
वर्ण			३३३६२६६८
संकलनायां भाराष्टके मण	शेर	तोळ	माषा :
६६	२६	५३	४
			चौदारिंशत्कोटरहस्त्र मणः शेर तो. मा.
			८६१२२६६८

अथकृष्णवस्यो हृदीकस्य चत्वारः पुत्राः

१ देवमीढः । २ देवबाहुः । ३ शतधनुः । ४ कृतवर्माचेति

२ तत्तः शूरः ।	
३ शूरस्य वसु देवसुखादयः पुत्राः पृथादयः पंचकन्याः कृष्णपितृष्वसारः	अथ पृथाद्याः पंच वसुदेवभगिन्यः
	१ पृथा सैव कुंतिनापोषितत्वात्कुंती पांडुपत्नी पांडवमाता
	२ श्रुतदेवा कारूषवृद्धशर्मपत्नी दंतवक्रमाता
	३ श्रुतकीर्तिः केकयधृष्टकेतुपत्नी तत्पुत्राः संतर्दनादयः पंच
४ वसुदेवो हि श्रीकृष्णपिता कृष्णाग्रजः श्रीकृष्णोऽसौ देवक्यां सुभद्रा कन्या अर्जुन भार्याभिमन्युमाता	४ राजाधिदेवी अवंत्यजयसेनपत्नी तत्पुत्रौ विंदानुविंदौ मित्रविंदानाम्नी एका कन्या श्रीकृष्णभार्या राक्षसविधिना अवंतीपुरीतो हृता
	५ श्रुतश्रवा चेदि दमघोषपत्नी यस्याः पुत्रः शिशुपालः इति शूरकन्याः पंच वसुदेवभगिन्यो भूता
	अथ देवमीढादिचतुष्पूर्वजस्य हृदीकस्य सप्त पुत्राः
	१ भजमानः । २ भजिः । ३ दिव्यः । ४ वृष्णिः । ५ देवावृधः । ६ अंधक । ७ महाभोजः

श्रीकृष्णपत्न्यः

१ रुक्मिणी प्रद्युम्नमाता

२ जांबवती

३ सत्यभामा

४ कालिंदी

३ दे [illegible] जनतया
४ कालिंदीसू
र्यतनया
५ नग्नजितो
सत्यतनया
सत्या।
६ आवंत्यनृपते
नपत्न्याः सदि
नु [illegible] सुराज्ञा
धिदेव्याः कन्या
मित्रविंदा
७ केकयदेशाधिपत्य
[illegible] पत्न्याः श्रुत
कीर्तिनामकस्य
पितृष्वसुः सुता
भद्रा
८ मद्रदेशाधिप [illegible]
तिसुता लक्ष्म
णा
इत्यष्टौ श्रीकृष्णम
हामहिष्यः।
अथ कामरूपाख्य
[illegible]
नामकपुरपुलिंगो
माभूरिहबातेन स्वयि
वालार्थं [illegible] रहीनाको
उशीस्त्रं रत्नाकन्याः स्व
यंभगनाविवाहिताः।

२१८

विष्णुसहस्रनामभाष्यारंभः

133/H

भगवत्पादश्रीशंकराचार्यप्रणीत
विष्णुसहस्रनामभाष्यप्रारंभः ।।
तत्रादावुपोद्घातग्रंथ एकविंशति
तमपत्रंपर्यंतं २१ । अथनामव्याख्या
रंभपत्रं २१ एकविंशतितमपत्रांतःपृष्ठं
द्वितीयशतकारंभपत्रं ४२ । तृतीयशतका
रं० ५० । चतुर्थशतका० ५[illegible]

श्रीमद्विघ्नराजायनमः॥ श्रीमच्छंकराचार्येभ्योनमः॥
श्रीमद्विठ्ठलेनमः॥सच्चिदानंदरूपायकृष्णायक्लिष्टकर्म
णे॥नमोवेदांतवेद्यायगुरवेबुद्धिसाक्षिणे॥१॥यस्म
स्मरणमात्रेणजन्मसंसारबंधनात्॥विमुच्यतेनम
स्तस्मैविष्णवेप्रभविष्णवे॥२॥कृष्णद्वैपायनंव्यासंस
र्वभूतहितेरतं॥वेदाब्जभास्करंवंदेशमादिनिलयं
मुनिं॥३॥सहस्रमूर्तेःपुरुषोत्तमस्यसहस्रनेत्रानपाद
बाहोः॥सहस्रनामस्तवनंप्रशस्तंनिरुच्यतेजन्मजरादि
शांत्यै॥४॥श्रीवैशं॥श्रुत्वेति॥धर्मानभ्युदयनिश्रेयसो
त्पत्तिहेतुभूतान्वेदलक्षणा॥नशेषणकार्त्स्न्येनपावना

वरूपस्य च ज्ञानमात्रेणानंदलक्षणो मोक्षः प्राप्येतेय
द्विद्वान्न बिभेति। कुतश्चनेति। यत्र विकल्पन विद्यते।
पुनर्भवः। यस्य वेदनात्तदेव भवतीयद्धिहायपरः
पंथा नृणां नास्ति। तदुक्तं। एकं परायणं च लोके पस
किमिति॥ द्वितीयप्रश्नः। कं कतमं देवं स्तुवंतः
२ गुणसंकीर्तनं कुर्वंतः कं कतमं देवमर्चयंतः। बाह्य
माभ्यंतरं स्वार्चनं बहुविधं कुर्वंतश्च मानवा नृसुलभं
कल्याणं स्वर्गापवर्गादिफलं प्राप्नुयुर्लभेयु रि
ति॥ पुनः प्रश्नः। द्वयं को धर्मः इत्यादि फलं लक्षणः
धारणा धर्म इति सर्वधर्माणां सर्वेषां धर्माणां मध्ये
भवतः परमः प्रकृष्टो मतः अभिप्रेत इति पंचमः

प्रश्नः। किं जपन्मुच्यते जपांशु मानस लक्षणं जपं कुर्वन्।
जंतुर्जन्मन धर्मा अनेन जंतुरादून जपार्चनस्नानादि
षु यथायोग्यं सर्वप्राणिनामधिकारोस्तीति सूचयति॥
जन्मसंसारबंधनात् जन्माज्ञानविजृंभितानामवि
या [illegible]कार्यणामुपलक्षणं। संसारः अविद्या ताभ्यां जन्म
संसाराभ्यां यद्बंधनं तस्मान्मुच्यते मुक्तो भवतीति षष्ठः
प्रश्नः॥ जन्मसंसारबंधनादिति दमुपलक्षणमितरे
षां फलानामपि एतत्ग्रहणं मोक्षस्य प्राधान्यख्याप
नार्थं॥ ॥ भीष्म उवाच॥ सर्वेषां शत्रूणां भयहेतुर्भीष्मो
मोक्षधर्मादीनां प्रवक्ता सर्वेषां प्रश्नानां कथितान्यो त्तः
सः

जप्यविशेषस्थः परः प्रश्नोनेन श्लोकेन परिह्रियते ॥
जगत्प्रभुमिति ॥ जगज्जंगमाजंगमात्मकं तस्य प्रभुः ॥
स्वामीतं देवदेवं देवानां देवमनंतं देशतः कालतो वस्तु
तश्चापरिच्छिन्नं पुरुषोत्तमं क्षराक्षराभ्यां कार्यकारणा
भ्यां शिलानित्याभ्यां मुत्तमं नामसहे
3 स्रणनाम्नां सहस्रेण स्तुवन् गुणान् संकीर्तयन् सततो
त्थितः निरंतरमुद्युक्तः पुरुषः पूर्णत्वात्पुरि शरीरे श
यनाद्वा पुरुषः सर्वदुःखातिगो भवेदिति सर्वत्र सं
बध्यते ॥ उत्तरश्लोकेन चतुर्थः प्रश्नः परिह्रियते ॥
[illegible] तमेव चार्चयन्वाद्यमौनं कुर्वन् नित्यं निरंतरं सर्वे

निपापक्षयकारीणि सर्वशः सर्वप्रकारैः श्रुत्वा धर्मपु
त्रो युधिष्ठिरं शांतनवं शांतनुसुतं भीष्मं सकलपुरुषा
र्थसाधनं सुखसंपाद्यमनुत्कमिति कृत्वा पुनरेवाभ्य
र्च्याभ्यभाषत प्रश्नं कृतवान् ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
किमेकं दैवतमित्यादि दैवतं देवते इत्यर्थः ॥ स्वार्थे त
तविधानात् ॥ लोके लोकन हेतुभूतसमस्तविद्यास्था
ने [illegible] पदाश्रयार्वसे [illegible] तसर्वेषां किं वाप्येकं पराय स्थिती
णं ॥ अस्मिंल्लोके एकं परायणं च किं परमयनं प्राप्तव्यं
परायणं यस्मान्निरीक्षिते ॥ भिद्यते हृदयग्रंथिश्छिद्यं
ते सर्वसंशयाः ॥ क्षीयंते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परा

वबोधेनसाक्षात्पश्यतीति लोकाध्यक्षःतं [नि] निरंतरं
स्तुवन्सर्वदुःखातिगोभवेदिति॥त्रयाणांसाधारणं
फलवचनंसर्वाध्यात्मिकादीनिदुःखान्यतीत्य
४ ती गच्छतीतिसर्वदुःखातिगःस्यात्॥पुनरपितमेवस्तु
त्यंविशिनष्टि॥विशेषोक्तिंकरोति॥ब्रह्मण्यंब्रह्मणे
स्त्रेब्राह्मणायतपसेश्रुतयेहितं॥सर्वधर्मान्जाना
तीतिसर्वधर्मज्ञः सर्वलोकानांप्राणिनांभक्तानांकी
र्त्तयः यशांसिताः स्वशक्त्यनुप्रवेशेनवर्धयतीतिलो ति
प्रार्थ्यते कैर्नाथ्यतेलोकानुपतपतीतियः आशास्तेलोकाना
मीश इतिलोकनाथंमहद्भूतंब्रह्मविश्वोत्कर्षेणवर्त्तमा

नत्वात्स्वभूतंपरमार्थसत्यंस्वतःसिद्धंसर्वभूतानां
ब्रह्मादीनांभवः संसारोयत्सकाशादुद्भवतीति॥पंच
मःप्रश्नः॥सर्वेषांवेदलक्षणानांधर्माणांमध्ये णां
एषवक्ष्यमाणोधर्मोधिकतमोममतोभिप्रेतः यद्भ म
क्त्यात्तत्परेणपुंडरीकाक्षंहृदयपुंडरीकेप्रकाशमानं
वासुदेवंस्तवैर्गुणसंकीर्तनलक्षणादिभिःस्तुतिभि
रर्चयेत्॥सत्कारपूर्वकमर्चनंकरोति।नरोमनुष्यो
पिदेषधर्मः इतिसंबंधः अस्यस्तुतिलक्षणस्याधि ३
क्येकिंकारणमुच्यतेहिंसादिपुरुषांतरद्रव्यांतरदेश
कालादिनियमानपेक्षत्वादाधिक्यकारणं॥ध्यायन्स्त

तेजज्ञन्यज्ञेस्मोत्तायांद्वापरेर्चयन् ॥यदाप्नोतित्तदाप्नो
तिकलोसंकीर्त्यकेशवमितिविष्णुपुराणवचनमपि
प्रत्यये सर्वधर्माणांधर्मो ॥ धितमोमत इत्यकूं ॥
द्वितीयप्रश्नंसमाधत्ते परमंप्रकाशीमहत्तरबृहत्त
ज्योतैतन्यलक्षणं सर्वावभासकं ॥येनसूर्यस्तपतित
जसेद्धस्तेद्धवाज्योतिषांज्योतिः ॥नतत्रसूर्योभाति
नचंद्रतारकंनेमाविद्युतः कुतोयमाग्निर्भातीत्यादि
श्रुतेः ॥यदादित्यगतंतेजइतिस्मृतेश्च ॥परमंत
पस्तपत्याज्ञापयतिय इमंचलोकंपरंचलोकंसर्वा
णिभूतानियोंतरोयमयतीत्यादिंतयमिब्राह्मणेसर्वे

षुकालेषु भक्त्याभक्तिर्जानत्वात्संयंतया पुरुषमव्ययं
विनाशविक्रियारहितंध्यायन्नाभ्यंतरार्चनंकुर्वन् स्तुव
न्पूर्वोक्तंनमस्यन्नमस्कारंकुर्वन्पूजाशेषभूतमुभयं
स्तुतिनमस्कारलक्षणंयजमानः पूजकःपूजाफलमश्नुय ‍सोता
वार्चयन्नित्यनेनोभयमर्चनमुच्यते ॥ ध्यायन्स्तुवन्नमस्य
का न्नितिमानसंवाचिकंकायिकंचोच्यते ॥तृतीयप्रश्नंपरिहर
ति ॥उत्तरैः ॥स्त्रिभिः पादैः अनादिनिधनंषड्भाव विका
रवर्जितंव्यापनशीलंसर्वलोकपतेरितिदृश्य
वर्गोलोकस्तस्यनियंतॄणांब्रह्मादीनामपीश्वरत्वाच्च
सर्वलोकमहेश्वरं ॥सलोकेदृश्यवर्गस्वभाविकेना

६

पूजितः संस्मृतः प्रणतः सर्वान्पापानुन्मूलयतीति
परमं पवित्रं संसारबंधहेतुभूतं पुण्यापुण्यात्मकं क
र्मतत्कारणं वाज्ञानं सर्वं नाशयन्स्वयाथार्थ्यज्ञाने
नेति वा पवित्राणां पवित्रं ॥ यन्नामकीर्तनं ॥ भक्त्या
विलापेन मनुत्तमं ॥ मैत्रेयाशेषपापानां धातूना
मिव पावकः ॥ प्रवशेनापि यन्नाम्नि कीर्तिते सर्व
पातकैः पुमान्विमुच्यते सद्यः सिंहत्रस्तैर्मृगैरिव ॥
शमायालं जलं वह्नेस्तमसो भास्करोदयः ॥ शांतिः
कलेरघौघस्य नामसंकीर्तनं हरेः ॥ स्तुत्वा देवं
वासुदेवं विपापो जायते नरः ॥ विष्णोः संपूजना

न्नित्यं सर्वपापं प्रणश्यति ॥ कृत्वा वत्रापि दोषा
द्यैः विषयासक्तमानसः कृत्वापि सकलं पापं गो
विंदं संस्मरन्शुचिः ॥ लोकत्रयाधिपतिमप्रतिमप्रभाव हिमश
मीषत्प्रणम्य शिरसा प्रभविष्णुमीशं ॥ जन्मांतरप्रल
यकल्पसहस्रजातमाशु प्रणाशमुपयाति नरस्य
पापं ॥ शाठ्येनापि नमस्कारः प्रायश्चित्तान्यशेषाणि
तपःकर्मात्मकानि वै ॥ यानि तेषामशेषाणां कृष्णा
नुस्मरणं परं ॥ ध्यायेन्नारायणं देवं स्नानादिषु च
कर्मसु ॥ प्रायश्चित्तं हि सर्वस्य दुष्कृतस्येति वै श्रुतिः ॥

संसारसर्पसंदष्टनष्टचेष्टैकभेषजं॥कलेर्दोषविवे
ष्ठवंमंत्रंश्रुत्वामुक्तोभवेन्नरः॥सर्वदा सर्वकार्ये
षुनास्तितेषाममंगलं॥येषांहृदिस्थोभगवान्मं
गलायतनंहरिः॥नित्यंसंचिंतयन्नेवं योगयुक्तो
जनार्दनं॥साहिरक्षापरंमन्यको हिनस्त्यच्युता
१ तु श्रयान्॥ पमारोगमथेश्विभोगांश्चैवानुषंगि
कान्॥ददातिध्यायतांनित्यो हृदि॥समुत्सृज्या
खिलांश्चिंतां सोच्युतः किंनचिंत्यते॥गंगास्नान
सहस्रेषुपुष्करस्नानकोटिषु॥यत्पापंविलयंया

७ नित्यमपवर्गप्रदो हृदि: चिंतस्मानः स्म
मत्स्यानां केशानां हो ७

नियंतृत्वंश्रूयते॥भीषास्माद्वातः पवते इत्यादिश्चतपती
ष्ट इतिश्चतपः॥अश्चैस्यैर्थैमनन छिन्नमितिमहत्वंतेषस
र्वेश्वर इतिश्रुतेः॥परमंसत्यादिलक्षणं॥परब्रह्ममह
नीयतयामहत्परमंप्रकृष्टंपुनरावृत्तिरोकावर्जितं॥
अयनंपरमगहणात्॥सर्वत्रापरतेजः॥आदित्यादि
कं व्यांच्च इति॥सर्वत्रयोदेवइतिविज्ञेष्यते॥योदेवःप
रमंतेजःपरमंतपःपरमंब्रह्मपरमंपरायणं॥सएकः
सर्वभूतानांपरायणमितिवाक्यार्थः॥प्रथमप्रश्न
स्योत्तरमाह॥पवित्राणांपवित्रंपावनानांतीर्थादी
नांपरमस्तुपुमान्...तोदृष्टश्यकीर्तितःस्तुतः॥

ध्या

पद्‌तिसाधयत्स्त्रोषकार्याणिचपान्यभीप्सति॥
एवमेकाग्रचित्तःसन्संश्रितोमधुसूदनं॥ जन्ममृत्यु
जराग्राहंसंसाराब्धिंतरिष्यति॥ यथाग्निरुद्धतशि
खःकक्षंदहतिसानिलः॥ तथाचित्तस्थितोविष्णुर्यो
गिनांसर्वकिल्बिषमितिवचनात्॥ भिद्यतेहृदय
८ ग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः॥ क्षीयंतेचास्यकर्माणि
तस्मिन्दृष्टेपरावरेइत्यादिस्मृतेश्चमंगलानांचमं
गलंसुखंतत्साधनंतत्प्रापकंच॥ तेषामपिपरमा
नंदलक्षणंपरंमंगलमितिमंगलानांचमंगलंदैव
तंदेवतानांचदेवानांदेवःद्योतनादिभिःसर्वोत्कर्ष

णवर्तमानत्वात्॥ भूतानांयोव्ययःपिताभूतानां
प्राणिनांव्ययरहितःपिताजनकोयोदेवःसएकं
दैवतंलोकेइतिवाक्यार्थः॥ एकोदेवःसर्वभूतेषु
गूढःसर्वव्यापिसर्वभूतांतरात्मा॥ कर्माध्यक्षः
सर्वभूताधिवासःसाक्षीचेताकेवलोनिर्गुणश्च
योब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोति
ह तस्मै॥ तंहदेवमात्मबुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहं
प्रपद्येतिश्वेताश्वतराणांमंत्रोपनिषदिश्रीसर्पदेव
तेस्तांछांदोग्ये॥ ननुकथमेकोदेवोजीवपरयोर्भे

१

दात्॥तस्य बुद्धात्त देवानुप्रा विष्टात्॥ससर्ग्ऐषइहप्रवि
ष्ट:॥प्रानखाग्रेभ्य इत्यादिश्रुति भ्यो विलत्तस्य परस्प
रु द्विरुद्धतिसाक्षीत्वेन प्रवेक्ता श्रवणाद्भेदः प्रवि
ष्टाना मित्तरे तर भेदात्॥पूर्वमे कत्व मि स्थित्त्॥नैप
क्षो देवो बहुधा संनि विष्टः॥पैकः सन्बहुधा विवष्टेत्व मेको
सि बहु नेनु प्रविष्टः इत्यैकस्यैव बहुधा प्रवेक्ता श्रवणात्
प्रविष्टानां परस्परं न भेदः हिरंण्यगर्भ इत्यष्टौ मंत्राः
कस्मै देवाय यत्पत्र एको ऽत्र लोपे न एक देव प्रत्तिपादका
स्तैत्तिरीयके॥अग्निर्यथैको भुवनंप्र विष्टो रूपं रूपं
प्रतिरूपो बभूव हि थ्य सूर्योपि था सर्व भूतस्य च क्षु

त्ति स्मृतेन बहु स्यात्ति तद्वो॥अपि पातकयुक्तोपि ध्यायं
न्निमिष मच्युतं॥भूयस्तप स्वी भवत्ति पंक्ति पावन पाव
नः॥ज्ञान तो ज्ञान तो वापि वासुदेवस्य कीर्त्तनात्॥गत
त्सर्व विलयं यात्ति तोयस्थं लवणं यथा॥मुहूर्त्त मपि यो
ध्यायेन्नारायण मतंद्रितः॥सोपि सिद्धिमवाप्नोति किं
पुनस्तत्परायणः॥यत्क्षणं यन्मुहूर्तं तत्क्षणं यन्मुहूर्तं ध्यान
वर्जिते॥दस्युभिर्मु षितेनेव युक्तमाक्रंदितुं भृशं॥यन्मु
हुर्त्तं क्षणं वापि वासुदेवो न चिंत्यते॥साहानिस्तन्महा
छिद्रं स मोहः सा विमूढता॥जनार्दनं भूतपत्तिं जग
द्गुरुं स्मरन्मनुष्यः सत्ततं महामुने॥दुःखोन्यक्तो षाण्य

तानामंतनपरन्तपः समआप्नोति विद्यातुरमानावृद्दमैक
मनुपुरुषत इति ईशावास्ये ॥ सर्वेषां भूएवाग्र आसीन्ना
न्यत्किंचनमिषत्स एकं सद्विप्रा बहुधावदंती एकं सन्तं तं
बहुधाकल्पयंतिगर एको विममेत्रिभिरित्पदेभिः एको
दाधार भुवनानि विश्वा ॥ इति ऋग्वेदे ॥ सदेव सोम्येद
१० मग्र आसीदेकमेवाद्वितीयमिति छांदोग्ये ॥ सर्वभूत
स्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ॥ सर्वथा वर्त्तमानो
पि स योगी मयि वर्त्तते ॥ विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे ग
वि हस्तिनि ॥ इत्यादि ॥ अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूता
शयस्थितः ॥ यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ यथा प्रका

शयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ॥ क्षेत्रं क्षेत्री तथा
कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य मामे
कं शरणं व्रज ॥ अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा
शुच ॥ इति भगवद्गीतासु ॥ हरिरेव सदा ध्येयो भवद्भिः
सत्वसंस्थितैः ॥ ओमित्येवं सदा विप्राः पठध्वं ध्यात के
शवं ॥ आश्चर्यः सर्वदेवानामेकस्त्वं पुरुषोत्तम ॥ ध
न्यश्चापि महाबाहो लोकेनान्यश्चैनेति हरिं विना ॥ भवति कस्य
च मनो माहात्म्यख्यापनाय इति ॥ यद्वै किंच मनुरवद
त्तद्भेषजमिति ॥ मनुनाप्युक्तं ॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभू

तानिचात्ममि॥ सपत्यग्नात्मनाडीवैः स्वाराज्यमधिग
च्छती॥ तिसृष्टिस्थित्यंतकरणाद्ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं॥
संज्ञां याति भगवानेक एव जनार्दनः॥ तस्मान्न वि
ज्ञानमृते स्ति किंचित्क्वचित्कदाचिद्द्विजवस्तुजातं॥ वि
११ ज्ञानमेकं द्विजकर्मभेदैर्विभिन्नचित्तैर्बहुधाभ्युपेतं॥
ज्ञानं विशुद्धं विमलं विशोकमशेषलोभादिनिरस्त
संगं॥ एकं सदैकं परमं परेशं स वासुदेवो न यतोन्य
दस्ति॥ यदा समस्तदेहेषु पुमानेको व्यवस्थितः॥
तदा हि को भगवान् कोहमित्येतद्विफलं वचः॥

न लिप्यते चाक्षुषैर्बाह्यदोषैः॥ एकस्तथा सर्वभूतांतरात्मा
न॥ लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः॥ एको वशी सर्वभूतांत
रात्मा एकं रूपं बहुधा यः करोति॥ तमात्मस्थं येनुपश्यं
ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषां॥ नित्यो नित्यानी
चेतनश्चेतनानां एको बहूनां यो विदधाति कामान्॥
तमात्मस्थं येनुपश्यंति धीरास्तेषां शांतिः शाश्वती
नेतरेषां॥ इति कठवल्लीषु॥ श्रुत्वा वाद्दमग्न्यासी देवकुमे
वाले क सैंस्तव्यभङ्गान्यो ता॥ स्तिइष्टानान्योता॥ स्तिश्रो
ता रसादि बृहदारण्यके॥ घनेजदेकं मनसो जवीयो नैन
द्देवा आप्नुवन् पूर्वमर्षत्॥ तत्र को मोहः कः शोक एकत्व
ओ

वसत्ति ॥ भवानहंच विश्वात्मैनेकमेवं च हि कारणं ॥
जगतोस्य जगत्यर्थे भेदेनाहं व्यवस्थितो ॥
त्वयायदभयं दत्तं तद्दत्तमभयं मया ॥ मत्तो विभि
न्नमात्मानं द्रष्टुमर्हसि शंकर ॥ योहं सत्वं जगच्चेद
१२ सदेवासुरमानुषं ॥ अविद्यामोहितात्मानः पुरुषा
भेददर्शिनः इति विष्णुपुराणे ॥ विष्णोरन्यं तु पश्यंति
ये मां ब्राह्मणमेव च ॥ कुतर्कमतयो मूढाः पच्यंते नर
केष्वधः ॥ ये च मूढा दुरात्मानो भिन्नं पश्यंति मां हरेः ॥
ब्रह्माणं च ततस्तेषां ब्रह्महत्यासमं त्वघं ॥ इति
भविष्यपुराणे महेश्वरवचनं ॥ आत्मेत्येभ्युप

पगच्छंति तथैव च ग्राहयंति च ॥ आत्मेत्येवशास्त्रो
विशेषेण ॥ परमात्मा प्रतिपत्तव्यः तथा हि ॥
परमात्मप्रक्रियायां जाबाला आत्मत्वेनैवैनमभ्यु
पगच्छंति त्वं वा अहमस्मि भगवो देवते अहं वै त्व
मसि देवते ति ॥ तथान्येपि ॥ यदेवेह तदमुत्र यदा
मुत्र तदन्विह ॥ स यश्चायं पुरुषे यश्चासावादित्ये स
एकः तदात्मानमेवावेदहं ब्रह्मास्मि स वा एष महानज
आत्माजरोमरोऽमृतोऽभयो ब्रह्मेत्येवमादयः ॥ आ
त्मोपगमाद्रष्टव्यः ॥ ग्राहयं ॥ ति चात्मत्वेनैवेश्वरं

वेदांतवाक्यानि एष त आत्मा सर्वांतरः एष त आत्मा
ंतर्याम्यमृतः यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनो मतं तदे
व ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते तत्सत्यं स आत्मा
तत्त्वमसीत्येवमादीनि ननु प्रतीकदर्शननिमित्तवि
कल्पात् इमान्यपि एवं भविष्यंति तदयुक्तं गौणत्व
९३ प्रसंगात् वाक्यवैरूप्याच्च तत्र हि प्रतीकदृष्टि
रभिप्रेयते सकृदेव तत्र वचनं भवति यथा मनो
ब्रह्मेति आदित्यो ब्रह्मेति इह पुनस्त्वमहमस्म्यहं वा
त्वमसीत्याह अतः प्रतीकश्रुतिवैरूप्यादभेद
प्रतिपत्तिः भेदप्रतिपत्तिभेददृष्ट्यपवादाच्च तथा

सितनीलादिभेदेन यथैकं दृश्यते नभः भ्रांतिदृ
ष्टिभिरात्मापि तथैकः सन्पृथक्पृथक् य एकोस्ति सम
स्तं तदिहास्ति किंचित्तदच्युतान्नास्ति परं ततोन्यत्
सोहं स च त्वं स च सर्वमेतदात्मस्वरूपं त्यज भेदमो
हं इतीरितस्तेन स राजवर्यस्तत्याज भेदं परमार्थ
दृष्टिः यमेनोक्तं सकलमिदमहं च वासुदेवः पर
मपुमान्परमेश्वरः स एकः इति मतिरचला भ
वत्यनंते हृदयगते व्रज तान्विहाय दूरात् यथा हव
सुधा सर्वसत्यमेतद्दिवौकसः ब्रह्मांडं वो भवं तथा
सर्वं नारायणात्मकं विभूतयस्तु यास्तस्य तासामे
व परस्परं आधिक्यं न्यूनता बाध्यबाधकत्वेन र

यज्ज्ञात्वानपुनर्मोहमेवंयास्यसिपांडव॥येनभूतान्य
शेषेणद्रक्ष्यस्यात्मन्यथोमयि॥क्षेत्रज्ञेश्वरैकत्वंसर्वोपि
निषत्सिद्धंद्रक्ष्यसीत्यर्थः॥सर्वभूतेषुयेनैकंभावमव्यय
मीक्षते॥अविभक्तंविभक्तेषुतज्ज्ञानंविद्धिसात्विकं॥इत्य
१४ द्वैतात्मज्ञानंसम्यग्दर्शनमुक्तंभगवता।पितस्मादा
त्मन्येवेश्वरमात्मनोदर्शीत।सिद्धार्थेपिवेदस्यप्रामाण्य
मेष्टव्यं॥स्वपक्षसाधनादिगीनुकार्यं॥अर्थमाह
चैतत्परोवेदस्त्वसतःपरात्मदृष्टभवतीत्यर्थः॥भियुक्तैरु अ
क्तं॥अन्यान्वितस्वार्थेपदानांसामर्थ्यंनकार्यान्वितस्वा
र्थे॥तथासत्यर्थवादपदानामनन्वयप्रसंगात्॥अ

न्वयपबुद्धेस्स्मृतित्वान्नहिभवतिवापूर्वाभिलभेतक्षे
पिष्टःआलभेतेतिरागस्यप्रवर्तकत्वंननियोग
स्य॥तथाचश्रुतिः॥अथोखल्वाहुः॥काममयएवा
यंपुरुषइतिसयथाकामोभवतितथाक्रतुर्भवति
तत्कर्मकुरुतेयत्कर्मकुरुतेतदभिसंपद्यते॥तथा
चस्मृतिरपि॥अकामतः॥क्रियाकाचिद्दृश्यतेनेहकु
र्हिचित्॥यद्यद्धिकुरुतेकिंचित्तत्कामस्यचेष्टितं॥
कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवः॥इतिच॥
अन्यपराणामपिमंत्रार्थवादानांप्रामाण्यमंगीकर्त
व्यं॥तेषामप्रामाण्यकथनेनोरगत्वंगतवान्नहुषः

कथं ऋषयस्तु परिभ्रांता बाध्यनाद्दुरात्मना ॥ देवर्षयो
महाभागास्तथा ब्रह्मर्षयोमलाः ॥ पपृच्छुः संशयं तेत्तु [पप्रच्छुः]
नहुषं पापचेतसं ॥ य इमे ब्राह्मणाः प्रोक्ता मंत्रा वै प्रोक्ष
णे गवां ॥ एते प्रमाणं भवतउताहो नेति वासव ॥ नहु
षो नेति तानाह सहसा मृत्युचेतनः ॥ ॥ ऋषय उः ॥
१५ अधर्मे संप्रवृत्तस्त्वं धर्मं च विद्धि पृच्छसि ॥ प्रमाणमे
तदस्माकं सर्वं प्रोक्तं महर्षिभिः ॥ ॥ अगस्त्य उ० ॥ ततो
विवदमानः स नऋषिभिः सह पार्थिवः ॥ अथैनानस्पृ
शन्मूर्ध्नि पादेनाधर्मपीडितः ॥ तेनाभूद्धततेजाः स
निःश्रीकश्च शचीपतिः ॥ ततस्तमाहूमा विग्नमवो
चं भयपीडितं ॥ यस्मात्पूर्वैः कृतं मार्गं महर्षिभिरनुष्ठितं ॥

हि ॥ अथ योन्यां देवतामुपास्ते अन्योसावन्योहमस्मी
ति न स वेद यथा पशुः ॥ मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह
नानेव पश्यति ॥ यथोदकं दुर्गे वृष्टं पर्वतेषु विधावति ॥
एवं धर्मान्पृथक्पश्यंस्तानेवानुविधावति ॥ द्वितीया
द्वै भयं भवति ॥ य एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते
अथ तस्य भयं भवति तत्त्वेव भयं विदुषो मन्वानस्य ॥
सर्वं तं परादाद्योन्यत्रात्मनः सर्वं वेद ॥ एवमाद्यभूय
स्यः श्रुतयः भेददर्शनमपवदंति ॥ आत्मैवेदं सर्वं आत्मा
नि विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवति ॥ इदं सर्वं यद
यमात्मा ब्रह्मैवेदं सर्वमिति श्रुतिः ॥ [illegible]यास्मृतिरपि ॥

तीयनद्य स्यायन्पूर्वेयैत्यायस्तेपराबभूवुः स्तदुक्तं
मृषिणा ॥ प्रजाहत्तिस्रोअत्यायमीयुन्यान्यर्कमभि
तोविविश्रे ॥ वृहद्धतस्थौ भुवनेष्वंतःपवमानोह
रितआविवेशेति ॥ प्रजाहतिस्रोअत्यायमीयुरि
तियोवैताइमाःप्रजास्तिस्रोअत्यायमायस्तानिमा
निवयांसिवंगावगधाश्चेरपादाइतिश्रुतंवंगावन
१८ गावृक्षाअवगधाओषधयइनपादाअपादानर्थो
ईर्ष्यावास्येत्यरिद्दनिर्देशोमंत्रः ॥ असुर्यानामतेलो
काअंधेनतमसावृताः ॥ तांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचा
त्महनोजनाइतितेतिरीयकेच ॥ असन्नेवसभव

ति ॥ असद्ब्रह्मेतिवेदचेदिति तथाआकुंतलोपाख्या
नेच ॥ योन्यथासंतमात्मानमन्यथाप्रतिपद्यते ॥
किंतेननकृतंपापंचौरेणात्मापहारिणेति सहस्र
नामजपस्यानुरूपंस्नानमुच्यते ॥ यस्मिन्देवाश्चवे
दाश्चपवित्रंकृत्स्नमेकतः ॥ ब्रजेतन्मानसंतीर्थंय
स्मिन्स्नात्वामृतोभवेत् ॥ ज्ञानह्रदेज्ञानजलेरागद्वे
षमलापहेयःस्नातिमानसेतीर्थेसयातिपरमांग
तिं ॥ आत्मानदीसंयमतोयपूर्णासत्यह्रदाशील
तटादयोर्मिः तत्राभिषेकंकुरुपांडुपुत्रनवारिणा

ऋध्य त्तिष्यांतरात्मा इति महाभारते ॥ मानसं विष्णुचिं
तनमिति विष्णुस्मृतौ ॥ जाप्येनैव तु संसिध्येत्ब्राह्मणो
नात्र संशयः ॥ कुर्यादन्यन्नवा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्य
तेति मानवं वचनं ॥ यज्ञानां जपयज्ञोस्मीति भगव
द्गीतासु ॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि
१७ वा ॥ यः स्मरेत्पुंडरीकाक्षं स बाह्याभ्यंतरः शुचिरिति च ॥
तथाव्रह रिवंशे कैलासयात्रायां महेश्वरवचनं ॥
आदिस्त्वं सर्वभावानां मध्यमंतस्तथा भवान् ॥ त्वत्तः
सर्वमभूद्विश्वं त्वयि सर्वं प्रलीयते ॥ अहं त्वं सर्व
गो देव त्वमेवाहं जनार्दन ॥ आवयोरंतरं नास्ति

त्वमदुष्टदूषयसि वै देव मूर्ध्नि स्पृष्टं प्रदा ॥ यद्यपि त्व
मृषीन्मूढ ब्रह्मकल्पाद्दुरासदान् ॥ वाहानुत्वा वाहय
सि तेन स्वर्गाद्भ्रंशितः प्रभः ॥ ध्वंसपाप रिन्नवः क्षीणपुण्य
महीतले ॥ दशवर्षसहस्राणि सर्परूपधरो महीं
विचरिष्यसि तीर्णत्वं पुनः स्वर्गमवाप्स्यसि ॥ दृष्ट्वा य
धिष्ठिरं नाम तव वंशसमुद्भवमिति ॥ महाभारते ॥
अतः श्रद्धेयमात्मज्ञानं ॥ अश्रद्धधानाः पुरुषा धर्मस्या
स्य परंतप ॥ अप्राप्य मां निवर्तंते मृत्युसंसारवर्त्मनी
ति भगवताप्युक्तं ॥ ऐतरेयके च एष पंथा ॥ एतत्क
र्मैतत्त्वं ॥ ब्रह्मतत्सत्यं तस्मान्न प्रमाद्येत् ॥ तन्ना

यतः यस्मात्सर्वाणि भूतानि भवंति उद्भवंति आ
दियुगागमे कल्पादौ ॥ यस्मिंश्च प्रलयं ति विनाशं
यांति ॥ पुनर्भूयएवेत्यवधारणार्थः ॥ नान्यस्मि
न्नित्यर्थः युगक्षये महाप्रलये चकारान्मध्येऽपि
१८ तिष्ठंति ॥ यतो वा इमानि भूतानि जायंत इति
श्रुतेः ॥ तस्य लोकप्रधानस्येति ॥ तस्यैव लक्षि
तस्य एकस्य देवतत्तस्य लोकस्य प्रधानस्य लो
कनहेतुभिः प्रतिपाद्यस्य जगन्नाथस्य जग
तो नाथः स्वामी मायाशबलः परमात्मा तस्य
हे भूपते विष्णोर्व्यापनशीलस्य नाम्नां सहस्रं

अशुभं कर्मेहितं भयं संसारलक्षणं पापं भयं
चापहंती ॥ ति पापभयापहं मे मत्तः शृणु एका
ग्रमना भूत्वावधारय ॥ एकस्यैव समस्तस्य ब्रह्म
णो द्विजसत्तम ॥ नाम्नां बहुत्वं लोकानामुपका
रकरं शृणु ॥ निमित्त भक्तपानाम्नां भेदिन्यस्तदु
दीरणात् ॥ विभिन्नान्यवसिध्यंति फलानि द्वि
जसत्तम ॥ यच्छक्तिर्नियतस्यतस्मिन्नेव च व
स्तुनि ॥ साधकं पुरुषव्याघ्र सौम्यक्रूरेषु वस्तु
षु इति विष्णुधर्मवचनात् ॥ यद्वा पिपरस्य ब्रह्म

ण॰ षष्ठी गुणक्रियाजातिरूढीनां शब्दप्रवृ
त्तिहेतूनां निमित्तशब्दादीनां चासंभवः तथा
पि सगुणे ब्रह्मणि सविकारे सर्वधर्मित्वात्तेषां
वृ शब्दप्रवृत्तिहेतूनां संभवात् ॥ सर्वे शब्दाः परस्मि
१९ न्पुंसि वर्तंते तत्र नामानि गौणानि गुणयोगा
त्प्रवृत्तानि तेषु च यानि च विख्यातानि प्रसिद्धा
नि ऋषिभिर्मंत्रैस्तद्वारैभिश्च परिगीतानि ।
भूतये पुरुषार्थचतुष्टयसिद्धये ॥ महात्मनां सा
वात्मेति ॥ यच्चाप्नोतिपदादत्ते [illegible] विषयानिह ॥
(पञ्चाप्ति)

शेद्धर थैं जगत्रये ॥ नामानि तव गोविंदयानि लो
के महांतिच ॥ तान्येव मम नामानि नात्र कार्या विचा
रणा ॥ त्वदुपासा जगन्नाथ सैवास्तां मम गोपते ॥
यश्च त्वां द्वेष्टि ते गोप स मां द्वेष्टि न संशयः ॥ त्वद्दिस्ता
राय तो देवा अहं भूतपतिस्ततः ॥ न तदस्ति यतो
देव पश्यो विरहितः क्वचित् ॥ यदासीद्वर्तते पत्र यच्च भा
वि जगत्पते ॥ सर्वं त्वं देवदेवेश विना किं चित्त्वया हि या
दिवाक्यानि एकत्वप्रतिपादकानि ॥ ॥ यदेकं दैव
तं प्रस्तुतं तस्योपलक्षणमुच्यते यतः सर्वाणीति ।

चैतन्यमेव । स्थितः ज्योतींषि विष्णुर्भुवनानि विष्णु
र्वनानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च नद्यः समुद्राश्च
स एव सर्वं यदस्ति यन्नास्ति च विप्रवर्य इति
विष्णुपुराणे ॥ आदित्यानामहं विष्णुरित्याद
ते भ्य अथवा बहुनै[illegible]न किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
२० विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जग
दित्यंतेन गीतोपनिषदि भगवतैवोक्तं । ब्र
ह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठं । पुरुष एवेदं सर्वं
विश्वं कर्म तपो ब्रह्म परामृतमित्यादिश्रुते
श्च विश्वादिशब्दानां पुनरुक्तानामपि वृत्ति

भेदादर्थभेदान्न पौनरुक्त्यं । श्रीपतीमधि
वइत्यादीनां वृत्त्यैकत्वेपि शब्दभेदान्न पौनरु
क्त्यं दोषायार्थैक्यपौनरुक्त्यं न दोषय । ना
म्नां सहस्रस्य । किमेकं दैवतं [illegible]ति पृष्टे एकदै
वतविषयत्वात् । यत्र पुं[illegible] । लिंगनामशब्दप्र
योगस्तत्र विष्णुर्विशेष्यः यत्र स्त्रीलिंगशब्द
प्रयोगस्तत्र देवता विशेष्यते । यत्र नपुंस
कलिंगशब्दप्रयोगस्तत्र ब्रह्म विशेषणीयं ।
यतः सर्वाणि भूतानीत्यारभ्य जगदुसत्ति

।स्थितिलयकारणस्य च ब्रह्मण एकदेवत
त्वेनाभिहितत्वात् आदावुभयविधं ब्रह्म वि
श्वशब्देनोच्यते॥ विश्वरूपं जगतः कारणत्वे
श्री न विश्वमित्युच्यते ब्रह्म त्वादौ विश्वमिति
२१ कार्यग्रहणेन कारणग्रहणं कार्यभूतविरिं
च्यादीनामपि उपपन्ना स्तुतिर्विष्णुरिति द
र्शयितुं यद्वा परस्मात्पुरुषान्न भिन्नमिदं विश्वं
परमार्थतस्तेन विश्वमित्यभिधीयते ब्रह्म। ब्र
ह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठं पुरुष एवेदं विश्वमेव
देमित्यादिश्रुतेः॥ तद्भिन्नं किंचित्परमार्थतः सद

यद्यास्य संततो भावस्तस्मादात्मेति कीर्त्यत इति
वचनात्॥ अयमेव महानात्मेति माहात्म्यात्त
स्याचिन्त्यप्रभावस्य तान् विश्वाभिभूतये पुरु
षार्थचतुष्टयसिद्धये पुरुषार्थचतुष्टयार्थिना
मिति॥ अत्र नामसहस्रे आदित्यादिष्वद्धानाम
र्थं तत्र प्रसिद्धानामादित्याद्यर्थानां तद्विभूति
त्वेन तदभेदात्तस्यैव स्तुतिरिति प्रसिद्धार्थ
ग्रहणं पिस्तुतित्वं। भूतात्मा चेन्द्रियात्मा च प्रधा
नात्मा तथा भवान्॥ आत्मा च परमात्मा च त्वमेकः
पंचधा नात्मा तथा भवान्॥ आत्मा च परमात्मा

पुनरेतंत्रिमात्रमोमित्येतेनैवाक्षरेणपरंपुरुषमभि
ध्यायीत।ॐमितिब्रह्मॐमितीदंसर्वंतद्यथा
शंकुनासर्वाणिसंतृणान्येवमोंकारेणसर्वावाक्
संतृणा।ॐकारएवेदंसर्वंॐकारएवेदंसर्वं
मिति।ॐमित्येतदक्षरमिदंसर्वंमित्युपक्रम्यप्रण
२२ वोह्यपरंब्रह्मप्रणवश्चपरःस्मृतः।अपूर्वोनितरोबा
ह्योनपरःप्रणवोव्ययः।सर्वस्यप्रणवोह्यादिर्मध्य
मंतस्तथैवच।एवंहिप्रणवंज्ञात्वाव्यश्नुतेतदनंत
रं।प्रणवंहीश्वरंविद्यात्सर्वस्यहृदयेस्थितं।
सर्वव्यापिनमोंकारंमत्वाधीरोनशोचति।अमा
त्रोनंतमात्रश्चद्वैतस्योपशमःशिवः।ॐकारो

विदितोयेनसमुनिर्नेतरोजनइत्यंतामांडुक्यो
पनिषत्।ॐतद्ब्रह्मॐतद्वायुःॐतदात्माॐ
तत्सत्यंॐतत्सर्वंॐतत्पुरोर्नमइत्यादिश्रुति
भिः।ॐमित्येकाक्षरंब्रह्मव्याहरन्मामनुस्मरन्।
रसोहमप्सुकौंतेयप्रभास्मिशशिसूर्ययोः।
प्रणवःसर्ववेदेषुशब्दःखेपौरुषंनृषु।महर्षीणां
भृगुरहंगिरामस्म्येकमक्षरं।आद्यंहित्र्यक्षरंब्रह्म
त्रयीयस्मिन्प्रतिष्ठिता।एकाक्षरंपरंब्रह्मप्राणा
यामःपरंतपः।ॐकारःस्वर्गद्वारंतस्माद्ब्रह्माध्य
यमाप।एतदादिप्रतिपद्यतेविद्यावातद्विदे

वलौ किंकोवाचोत्सावर्त्तेति॥प्रणवाद्यय यावेदाःश्रप
चपर्पवास्थिताःवाङ्मयंप्रणवःसर्वंतस्मात्प्रणव
मभ्यसेदित्यादिस्मृतिभिश्च॥विश्वक्ताद्धेनोंकाराप्य
भीधीयते॥सर्वंखल्विदंब्रह्मवाच्यवाचकयोरत्यंत
२३ भेदाभावत्॥विश्वमितोंकारएवेब्रह्मेत्यर्थः॥त
ज्जलानि॥तिशान्तउपासीतेति॥ एतदुक्तंभवति
यस्मात्सर्वमिदंविकारजातंब्रह्मतत्त्वाद्यात्तल्लय
त्वात्तदयेनत्वाद्येनचसर्वस्यैकात्म्येत्वेरागादयःसं
भवंतितस्मात्शांतउपासीतेतिश्रुतेः॥श्रूयतांधर्म
सर्वस्वंश्रुत्वाचैवावधार्यतां॥आत्मनःप्रतिकूला

स्ति॥अथवाविशतीतिविश्वंब्रह्म॥तत्सृष्ट्वातदेवानु
प्रविशदितिश्रुतेः॥किंचसंहृतौविशांतिसर्वाणिभू
तान्यस्मिन्निति विश्वंब्रह्मब्रह्माणिप्रपंच्यभिसं
विशांतीतिश्रुतेः॥तथाहिसर्वेलिंगलकार्यभूतमे
षविशतित्यत्राखिलंविशतीति॥उभयथापिविश्वंब्रह्मे
तिश्रुतेःनचिकेतःमृत्युंपृष्टवानन्यत्रधर्मादन्यत्राध
र्मादित्यारभ्यसर्वेवेदायत्पदमामनंतितपांसिसर्वा
णिचयद्वदंतियदिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतितत्तेपदंसंग्र
हेणप्रवक्ष्येओमित्येतत्॥एतद्ध्येवाक्षरंब्रह्मएतद्ध्येवा
क्षरंपरं॥एतद्ध्येवाक्षरंज्ञात्वायोयदिच्छतितस्यतत्॥
यतद्धेसत्यकामपरंचापरंब्रह्मयदोंकारइत्युपक्रम्ययः

द्रष्टत्वमात्मेव तस्माद भेदेन विचक्षणै: समुत्सृ
ज्यासुरं भावं तस्माद्युयं तथा वयं ॥ तथा
यत्नं करिष्यामो यथा प्राप्स्याम निर्वृतिं ॥ सर्वत्र दै
त्या: समतामुपेयत समत्वमाराधनमच्युतस्या
२४ नमंत्रादिकृतस्तातनचनैसंगिकोमम ॥ भावए
ष हिंसासान्यायस्पस्पादच्युतोदृदि ॥ अन्येषां
योऽल्पपानानि चिंतयत्पात्मनोयथा ॥ तस्यपाया
गमस्तात्यहेत्वभावान्नविद्यते ॥ कर्मणामनवाच्य
परपीडांकरोतियः ॥ तद्वीजजन्मफलति प्रभूतं
तस्यचाशुभं ॥ सोहंनपापमिच्छामिनकरोमि

ऽदामिवा ॥ चिंतयन्सर्वभूतस्थमात्मन्यपिच
केशवं ॥ शारीरंमानसंदुःखंदैवंभूतभवंतथा ॥
सर्वत्रसमचित्तस्यतस्यमेजायतेकुतः ॥ एवंस
सर्वेषुभूतेषुभक्तिरव्याभिचारिणी ॥ कर्त्तव्यापंडि
तैर्ज्ञात्वांसर्वभूतमयंहरिं ॥ सामचोपप्रदानंचभे
ददंडौतथापरौ ॥ उपाया:कथितास्चैतेमित्रादीनां
चसाधने ॥ तामेवाहंनपश्यामि मित्रादीन्तातमा
ऽध्य ॥ साध्याभावेमहाबाहोसाधनै:किंप्रयोजनं ॥
सर्वभूतात्मकेतातजगन्नाथेजगन्मये ॥ परमा
त्मनिगोविंदेमित्रामित्रकथाकुतः ॥ ९ ॥ उडामा

मविवेकानामक्षराणामपि प्रभो॥भोग्य भोग्या
निराड्या।निसत्य नित्तिमतामपि॥२॥तस्माद्युत
तपुण्येषु यइच्छेन्महती।श्रियं॥यत्तिसर्व्वंसमस्तेय
निर्वाणमपिचेच्छत्तः॥३॥देवामनुष्याःपश्रवः
२५
पाक्षिवृक्षसरीसृपाः॥रूपमेतदनंतस्यवि
ष्णोर्भिन्नमिव।स्थितं॥ए॥तद्विज्ञानता सर्वंज
॥स्थावरजंगमं॥द्रष्टव्यमात्मावद्विष्णुर्यतोयं
विश्वरूपधृक्॥५॥एवंज्ञानतःसभवावानंनं
तःपरमेश्वरः॥प्रसीदत्यच्युतस्तस्मिन्प्रस

निपरषांनसमाचरेत्॥त्यात्मौ यम्मन्सर्व्वत्रसं
मंपश्यतियोर्जुन॥सुखंवायदिवादुःखंसयोगी
परमोमतः॥॥निर्गुणःपरमात्मात्रदेहांत्तेव्याप्य
तिष्ठति॥तमहंज्ञानविज्ञेयंनावमन्येनलंघये
पद्या॥मैर्नीविज्ञेयंतमहंभूतभावनं॥क्रमयेत्वा
गिरयेमंहन्नुमानिवसागरं॥बद्धवैराणिभूतानि
द्वेषंकुर्वंतिचेत्ततः॥शोच्यान्यहोतिमोहेनव्याप्ता
नीतिमनिषिणः॥यतेभिन्नदृशांदैत्याःविकल्पाः
कथितामया॥कृत्वाभ्युपगमंतत्रसंक्षेपःश्रूयत्तां
मम॥विस्तारःसर्वभूतस्यविष्णोर्विश्वमिदंजगत्॥

न्नो कुत्रासंक्षयः ॥ ओंकार हिरण्यगर्भौ हरेर्भिन्नौ
विनिर्नमंतव्यं ॥ विलोर्म्यं तु परेश्य तिपमांब्रह्मापा
मवच ॥ कुतर्कमतयः पापाः पच्यंते नरकेष्वथ ॥
ये च मूढा दुराद्दुरात्मानो भिन्नं जानंति मां हरे ॥ ब्र
ह्माणं च सदा तेषां भ्रूणहत्यासमं त्वघं ॥ इति
भविष्यत्पुराणे महेश्वरवचनात् ॥ बहूनां जन्म
नामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ॥ वासुदेवः सर्वमि
ति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ इत्यादिवचनैश्च हिंसा
विरहितेन स्कंधतिनमस्कारादि कर्तव्यमिति दर्शीयतुं
विश्वरूपेन ब्रह्माभिधीयत इति वा ॥ मत्कर्मकृन्मत्परमो

मद्कः संगवर्जितः॥ निर्वैरः सर्वभूतेषु यः समो मे
ति पांडवेति॥ न चलति निजवर्णधर्मतो यः सममि
तिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे॥ न हरति न च हंति किंचिदु
च्चैः सितमनसं तमवेहि विष्णुभक्तं॥ विमलमतिरम
त्सरः प्रशांतः शुचिचरितोखिलसत्वमित्रभूतः॥
२८ प्रियहितवचनोस्तमानमायो वसति सदा हृदि त
स्य वासुदेवः॥ सकलमिदमहंच वासुदेवः परमपुमान्परमे
श्वरः स एकः इति मतिरचला भवत्यनंते हृदयगते व्रज तान्वि
हाय दूरात् यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदिनमच्युतस
क्तमानसानां॥ अपगतमदमानमत्सरा
णां व्रज भट दूरतरेण मानवानां॥ इत्यादिक

स्कारादि॥ असदिदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह इत्यादि
स्मृतिभिश्च श्रद्धया स्तुतिनमस्कारादि कर्त्तव्यं अश्रद्धया नेति॥
ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृत इति भगवद्व
चनात्॥ स्तुतिनमस्कारादिकं कर्म सात्विकं विगुणमपि
श्रद्धापूर्वकं ब्रह्मणोभिधानत्रयप्रयोगे सगुणं सात्विकं सं
२७ पादितं भवति। आत्मानं विष्णुध्यानार्च्चप्रयोगे सगुणं सा
नं स्तुतिनमस्कारादि कर्त्तव्यं॥ नाविष्णुः कीर्तयेद्विष्णुं नावि
ष्णुर्विष्णुमर्चयेत्॥ नाविष्णुः संस्मरेद्विष्णुं नाविष्णुर्विष्णुमा
प्नुयात्॥ इति महाभारते कर्मकांडे। सर्वाण्येतानि नामानि प
रस्य ब्रह्मणो नघ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति समाराध्य जग

द्गुरुं॥ तन्मयत्वेन गोविंदमित्येतदाल्पनान्यथा॥ त
न्मयो वा स्थितान्कामान्प्रदवाप्नोति मानवः॥ इति विष्णु
धर्मे॥ सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः॥ स
र्वथा वर्त्तमानोपि स योगी मयि वर्त्तते इति भगवद्गीतासु॥
अहं हरिः सर्वमिदं जनार्दनो नान्यत्ततः कारणकार्यं
जातं॥ ईदृङ्मनो यस्य न तस्य भूयो भवोद्भवा द्वंद्वगदा भ
वंति इति विष्णुपुराणे॥ गुरोर्यत्र परीवादो निंदा वापि
प्रवर्त्तते॥ कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गंतव्यं वा ततोन्यतः॥
तस्माद्ब्रह्मैवाचार्यरूपेण स्वरूपेण वा तिष्ठतीवास स्मृतो॥
वरं कुतवहज्वालापंजरांतर्व्यवस्थितिः न शौरिचिंता

विमुखजनसंवासः इष्यतः इति कात्यायनवचनात् ॥ यत्र दे
शे श्रीवासुदेवनिंदा तत्र वासो न कर्तव्यः ॥ एतदुक्तं भवति ॥
यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ॥ तस्यैते कथिता ह्य
र्थाः प्रकाशंते महात्मन इति श्वेताश्वतरोपनिषन्मंत्रवर्णा
द्धरौ गुरौ च परा भक्तिः कार्येति ॥ अवशेनापि यन्नाम्नि कीर्त्ति
२८ ते सर्वपातकैः ॥ पुमान्विमुच्यते सद्यः सिंहत्रस्तैर्मृगैरिव ॥
अज्ञानतो ज्ञानतो वा वासुदेवस्य कीर्तनात् ॥ तत्सर्वं वि
लयं याति तोयस्थं लवणं यथा ॥ कलिकल्मषमत्युग्रं नरका
र्तिप्रदं नृणां ॥ प्रयाति विलयं सद्यः सकृद्यत्र च संस्मृते ॥
सकृत्स्मृतोऽपि गोविंदो नृणां जन्मशतैः कृतं ॥ पापराशिं

क्षणो वैष्णवलक्षणस्य एवं प्रकारत्वाच्च हिंसादिरहितेन वि
ष्णोः स्तुतिनमस्कारादिकं कर्तव्यमिति ॥ श्रद्धयादेयं नाश्रद्धया
श्रद्धयाभिःस मिथ्यते इत्यादिश्रुतेः ॥ श्रद्धापूतं वदान्यस्य हतम
श्रद्धयेतरत् ॥ इमं स्तवमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥
अश्रोत्रियश्राद्धमधीतमव्रतमदक्षिणां यज्ञमनृत्विजां कु
तं ॥ अश्रद्धया दत्तमसंस्कृतं हविर्भागाः षडेते तव दैत्यस
त्तम ॥ पुण्यं मद्द्विषिणां यज्ञमश्रद्धेद्द्विषिणां तथा ॥ क्रय
विक्रयसक्तानां पुण्यं यच्च निहोत्रिणां ॥ अश्रद्धया च यद्दानं
दत्तं यज्वतां तथा ॥ तत्सर्वं तव दैत्येंद्र मत्प्रसादाद्भवि
ष्यति ॥ अश्रद्धया कृतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ स्तुतिनम

ध्याय तित्तद्धाचावदती तिष्णुतिष्यां स्मरणं ध्यानंचना
मसंकीर्तनांतश्रुतेय। स्मिन्न्यस्तमतिर्न याति नरकं स्वर्गो
पिय च्चिंतने विघ्नो यत्र निवेशितात्ममनसो ब्राह्मो पि लो
को ल्पकः ॥ मुक्तिं चेतसि यः स्थितो मल धियां पुंसां द
दात्यच्युतः ॥ किं चित्रं यदघं प्रयाति विलयं तत्राच्युते
२१ की र्तिते इत्येवं विष्णुपुराणांते श्रीपराशरेणोपसंहृतं ॥
आलोड्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः ॥ इदमेकं
सु निष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा महाभारतांते च भग
वता वेदव्यासेनोद्धृतं ॥ हरिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः
सत्वसंस्थितैः ॥ ॐ मित्येवं सदा विप्राः पठध्वं ध्यातके

शवमिति ॥ श्रीहरिवंशे कैलासयात्रायां हरिरेको ध्यात
व्य इत्युक्तं महेश्वरेणापि नाराये तियस्यास्येव वर्त्तिना
म मंगलं ॥ नारायणस्समन्वेति वत्सं गौरिव वत्सला
यतस्सर्वमभिप्रत्येष मे सर्वधर्माणां धर्मोधिकतरो
मत इत्यादी वचनं च ॥ लोके किमेकं दैवतं किंवाप्येकं पर
यणं ॥ यतः सर्वाणी तियद्भलोकंत द्विपकोद्धेनास्त
मिति व्याख्यातं ॥ तात्त्वि मित्याकांक्षायामाह विष्णु
रिति ॥ तथा च ऋग्वेदे ॥ अस्य जानंतो नाम चिद्विवक्तन
महस्ते विष्णो सुमतिं भजामहे इत्यादिमंत्रे विष्णो

नमिसंकीर्त्तनं सम्यक्ज्ञानप्राप्तये विहितं॥ वेवेष्टि व्या
प्नोतीति विष्णुः॥ विषेर्धातोर्व्याप्त्यभिधायिनः स्नु
प्रत्ययांतस्य रूपं विष्णुरिति॥ देशकालवस्तुपरि
च्छेदशून्य इत्यर्थः॥ यच्चांतर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायण
२० स्थित इत्यादिव्याप्तिश्रुतेः॥ विशेस्तु वा स्नुप्रत्ययांतस्य रूपं
विष्णुरिति॥ यस्माद्विष्टमिदं सर्वं तस्य महात्मनः॥ तस्मा
देवोच्यते विष्णुर्विशेर्धातोः प्रवेशनादिति विष्णुपुराणे॥
व्याप्य मे रोदसी पार्थ कांतिश्चाभ्यधिका स्मृता॥ क्रमणा
च्चाप्यहं पार्थ विष्णुरित्यभिसंज्ञितः॥ इति महाभारते॥ २॥
यदुद्देशेन यज्ञेषु क्रियासु वषट्कारः॥ यस्मिन्यज्ञे

दहत्याशु तूलराशिमिवानलः॥ सेयं वदनवल्मीकवासि
नी रसनोरंगी॥ या न गोविंद गोविंद गोविंदेति भाषते॥
पापवल्मीकरवे तस्य जिह्वारूपेण तिष्ठति॥ यानवक्ति दिवा
रात्रौ गुणान्गोविंदसंश्रितान्॥ सकृदुच्चरितं येन हरिरित्य
क्षरद्वयं॥ बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति॥ एको पि कृ
ष्णस्य कृतः प्रणामो दशाश्वमेधावभृथेन तुल्यः॥ दशाश्व
मेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाय इत्यादिवचनैः॥
श्रद्धाभक्त्योरभावेपि नामसंकीर्त्तनं समस्तसगस्तदुरितं नाश
यतीति किमु वक्तव्यं सहस्रनामसंस्मरणं नाशयतीति॥
मनसा वा प्रेमसंकल्पयति अथ वाचा व्याहरति यद्धि मनसा।

गुणमधिष्ठाय भूतानि बिभर्ति पाति धारयति पोषय
तीति वा भूतभृत् ॥६॥ प्रपंचरूपेण भवतीति केव
लं भवत्येवेति वा भावः ॥ भवनं भावः सत्तामात्रो वा
भावः ॥७॥ भूतानामात्मान्तर्यामीति भूतात्मा एष
त आत्मान्तर्यामीति श्रुतेः ॥ भूतानि भावयति जनय
तीति भूतभावनः ॥ वर्धयतीति वा ॥८॥ भूतकृदादि
३९ भिर्गुणात्तत्त्वं प्राप्तं प्रतिषिध्यते ॥ पूतात्मेति ॥ पूत आ
त्मा यस्य सः पूतात्मा कर्मधारयो वा केवलो निर्गुणश्चेति
श्रुतेः ॥ गुणोपरागः स्वेच्छया सः पुरुषं प्रति कल्पयते ॥१०॥
परमश्चासावात्मा चेति परमात्मा ॥ कार्यकारण
विलक्षणो नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावः ॥११॥

मुक्तानां परमा गतिः ॥ परमा प्रकृष्टा गतिः ॥ गन्तव्या
देवता पुनरावृत्त्यसंभवात् तद्गतस्येति मुक्तानां ग
तिः मामुपेत्य कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यत इति भगवद्व
चनं ॥१२॥ न विद्यते नाशोऽस्य विकारो व्ययो विनाशो वा वि
द्यत इत्यव्ययः ॥ अजरोऽमरोऽव्यय इत्यादि श्रुतेः ॥१२॥
पुरं शरीरं तस्मिन् शेत इति पुरुषः ॥ नवद्वारं पुण्यं
पुण्यमेते आविः समन्वितः ॥ व्याप्य शेते महात्मा यस्त
स्मात्पुरुष उच्यत इति महाभारते ॥ अस्तेर्व्यस्ताक्ष
रयोगात् आसीत् पुरा पूर्वमेवेति विग्रहं कृत्वा व्युत्पा
दितः पुरुषः पूर्वमेवाहमिहासमिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्व

मिति श्रुतेः ॥ पुरुषु पुरीषु उत्कर्षं द्रा। त्रिषु स्वत्वेषु सी
दती ति ॥ यद्वा पुरूणि फलानि सुनोति रा च्छिददाती
ति वा ॥ पुरूणि भुवनानि संहारसमये रूप तिच्छ
तं करोती ति ॥ पूरणात् सादनाद्वा पूर्णत्वाद्वा पुरा
णत्वाद्वा सनातनत्वाद्वा पुरुषः ॥ पूरणात् सादनाच्चै
32 वततो सौ पुरुषोत्तम इति पञ्चमे वेदे ॥ १४ ॥ साक्षा
दव्यवधानेन स्वरूपबोधनेन क्षत्ते पश्यति सर्वमि
ति साक्षी ॥ साक्षाद्द्रष्टरि सञ्ज्ञायामि ति पाणि नि
वचनादिन्प्रत्ययः ॥ १५ ॥ क्षेत्रं शरीरं ज्ञानातीति
क्षेत्रज्ञः क्षेत्राख्यानि शरीराणि तेषु यथा

वावषट्। क्रियायां यज्ञो वै विष्णुरि ति श्रुतेः ॥ यज्ञो वै वष
ट्कारः ॥ यज्ञो वषट्कारो द्विमन्त्रात्मना देवान् प्रीणय
ती ति या वषट्कारः ॥ प्रजापतिश्च वषट्कारश्चेति दे
वता वा ॥ ३ ॥ भूतं च भव्यं च भवच्चेति भूतभव्यभवंति
तेषां प्रभुः भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ कालभेदमनादृत्य स
न्मात्रप्रतियोगिकमैश्वर्यमस्येति प्रभुत्वं ॥ रजोगुणस
माश्रित्य विरिंचिरूपेण भूतानि करोतीति भूतकृत्
ष्यते हरिः ॥ तमोगुणमपि ष्ठाय रुद्रात्मना भूतानि निक्षं
ति क्षिणोति हिनस्ती ति वा भूतकृदुच्यते ॥ ५ ॥ सत्व

षानेता॥ ज्ञानिनां योगक्षेमवहनादिनेति योगविदांनेता॥
अनन्याश्चिंतयंतोमामिति भगवद्वचनात्॥१९॥प्र
धानंप्रकृतिःमायापुरुषोजीवःतयोरीश्वरःप्रधा
नपुरुषेश्वरः॥२०॥नरस्यावयवाःसिंहस्यावयवा
श्चयस्मिन्लक्ष्यंतेतद्वपुर्यस्यसनरसिंहवपुः॥२१॥
३२ यस्यवक्षसिनित्यंवसतिसेश्रीःसःश्रीमान्॥२२॥
अभिरूपाःकेशाःयस्यसःकेशवःकेशाद्वोन्यतरस्या
मितिवःप्रत्ययःप्रशंसायां॥कश्चअश्चईशश्चत्रिकृ
र्त्तयःमूर्त्तयस्तेयद्वशेवर्तंतिसवाकेशवः॥कश्चई
शश्चकेशौ॥तौवशयतीतिवाकेशवःकेशीवधा
द्वाकेशवः॥यस्माद्वयेषदुष्टात्माहतःकेशीजनार्दन॥

तस्मात्केशवनाम्नात्वंलोकेगेयोभविष्यतीतिविष्णु
पुराणे॥श्रीकृष्णंप्रतिनारदवचनं॥पृषोदरादित्वात्
छद्रसाधुत्वकल्पना॥२३॥पुरुषाणामुत्तमःपुरुषोत्तमः
अत्रननिर्धारणइतिषष्ठीसमासनिषेधोनसंभवति॥
जात्याद्यपेक्षयासमर्थत्वात्॥यत्रपुंसजातिगुण
क्रियापेक्षयापृथक्क्रियतेतत्रसमर्थत्वान्निषेधःप्र
वर्त्तति॥मनुष्याणांक्षत्रियःशूरतमः॥गवांकृष्णा
गौःसंपन्नक्षीरतमा॥अध्वगानांधावन्तःशीघ्रतम
इत्यादिषु॥अथवापंचमीसमासःतथाचभगवद्वचनं॥
यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः॥अतोस्मि

लोकेवेदेचप्रथितः पुरुषोत्तमः इति ।। २४ ।। असत
श्चसतश्चैवचसर्वस्यप्रभवाप्ययौ ।। सर्वस्यसर्वदा
ज्ञानात्सर्वमेनंप्रचक्षत इतिव्यासवचनात्सर्वः ।। २५ ।।
शृणातिसकलाःप्रजाःसंहारकालेसंहरतीतिशर्वः ।। २६ ।।
निस्त्रैगुण्यतयाशुद्धत्वाच्छिवः ।। सब्रह्मासशिवः ।। सो
ऽक्षरःस्वराडित्यभेदोपदेशाच्छिवादिनामभिर्ह
रिरेवस्तूयते ।। २७ ।। स्थिरत्वात्स्थाणुः ।। २८ ।। भूता
नामादिकारणत्वेनभूतादिः ।। २९ ।। प्रलयकालेस्मि
न्सर्वंनिधीयतइतिनिधिःकर्मण्यधिकरणेचेति
किप्रत्ययःसएवनिधिर्विशेष्यतेऽव्ययइतिअ
३४

सुखं ।। तन्निवेत्तिसयोगात्ततःक्षेत्रज्ञउच्यतइति
ब्रह्मपुराणे ।। आतोनुपसर्गेकइतिकप्रत्ययः ।। क्षेत्र
ज्ञंचापिमांविद्धीतिभगवद्वचनात ।। १६ ।। सएवनक्ष
रतीतिनक्षरतीत्यक्षरः ।। अथात्वसिरूपस्यां
तस्यरूपंअक्षरइतिएवकारात् ।। क्षेत्रज्ञाक्षरयोरभेदः
परमार्थतःतत्त्वमस्यादिश्रुतेःचकाराद्व्यावहारिको
भेदःप्रसिद्धत्वप्रमाणत्वात् ।। १७ ।। ज्ञानेन्द्रियादिसर्वा
णिनिगृह्यमानसासह ।। एकत्वभावनायोगःक्षे
त्रज्ञपरमात्मनोः ।। तदवाप्ततयायोगः ।। १८ ।। योगंवि
दन्तिविचारयंतिजानंतिलभंतइतिवायोगविदःते

सर्वेश्वर इति श्रुतेः ॥ ३६ ॥ स्वयमेव भवति नापरो भा
वयतीति स्वयंभूः स एव स्वयमुद्भावितिमानवं कंचन ॥
येषामुपरि भवति यश्चोपरि भवति सः स्वयंभव
भवतीति मौनं नैवं कंचन येषामुपरि भवति यश्चोपरि
भवति सः स्वयमेव वा स्वयंभूः ॥ परिभूः स्वयंभूरिति
मंत्रवर्णात् ॥ अथवा स्वयंभूः परमेश्वरः स्वयमेव स्वतं
३५ त्रो भवति सर्वदा न परतंत्र इति ॥ परो विश्वनिव्यतृणत्स्व
यंभूरिति मंत्रवर्णात् ॥ शं सुखं भक्तानां भावयती
ति शंभुः ॥ ३८ ॥ आदित्यमंडलांतःस्थो हिरण्मयः पुरु
ष आदित्यः ॥ द्वादशादित्येषु विष्णुर्वा ॥ आदित्यानाम

हं विष्णुरिति स्मृतेः ॥ अदितेरखंडिताया अपत्यं पति
रिति वा आदित्यः अदितिर्मही ॥ अदितिं मही दे
वी विष्णुपत्नीमजूर्यामिति श्रुतेः ॥ यथा आदित्य एक
एक एव भिन्नेषु जलभाजनेषु भिन्नवत्प्रतिभास
ते एवमनेकशरीरेषु एक एवात्मा भिन्नवत्प्रतिभा
सते इत्यादित्यसाधर्म्याद्वा आदित्यः ॥ ३९ ॥ पुष्करे
णोपमिते + महानूर्जितः स्वनो नादो वा श्रुतिलक्ष
णो यस्य + (अक्षिणी यस्य स पुष्कराक्ष) ४० ॥ महास्वनः ॥
सन्महदित्यादिना समासे कृते आन्महतः समाना
धिकरणजातीययोरित्यात्वं ॥ अस्य महतो भूतस्य

निश्च सित्तमेतद्य दग्वेदं रत्पादिश्रुत्ते:॥४१॥आदि
र्जन्म निधनंनाश:तद्रूपंन विद्यतेयस्यसोनादिनि
धन:॥४२॥अनंत्तादिरूपेणविश्वंदधात्तिबिभ
र्त्तीत्ति धात्ता॥४३॥कर्मणांतत्फलानांचकर्त्तावि
धात्ता॥अनंत्तादीन्विधारकान्विशेषेणदधात्तीत्ति
२६ वा विधात्ता॥४४॥धात्तुरुत्तम इत्तिनामैकंसविशे
षण सामाना धिकरण्येनसर्वं धात्तुभ्य:पृथिव्या
दिभ्य उत्कृष्टं विधात्तु रित्यर्थ:धात्तुर्विरिंचिरुत्तमे
इत्तिनामद्वयंवाकार्यंकार्यकारणप्रपंचधारणाच्चि
द्दव धात्तुरुत्तम:॥सर्वेषामुद्भुत्तानाम त्तिशायेनोद्भुत्त

नश्वरो।निधि रित्यर्थ:॥२॥स्वच्छयासमीचीनंभवनंयस्य
संभव:॥धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगेत्तिभग
वद्वचनात्॥त्तथादुष्टविनाशाय साधुनां रक्षणायच॥
स्वेच्छयासंभवाप्येवंगर्भदु:खविवर्जित्त इत्तिच॥३१॥
सर्वेषां भोक्तृणांफलं निभावयत्ति ददात्ती त्तिवा भावन:
सर्वफलदातृत्वंफलंमत्त उपपत्ते रित्यत्रोपपादित्तं॥३२॥
प्रपंचस्याधिष्ठानत्वेन भरणाद्भर्त्ता॥३३॥प्रकर्षेणाम
हाभुत्ता निश्चयस्माज्जायंत्त इत्तिप्रभव:॥प्रकर्षेणयस्यभवो
जन्मेत्तिवाप्रभव:॥३४॥सर्वासुक्रियासुसामर्थ्यात्ति
शयात्प्रभु॥३५॥निरुपाधिकमैश्वर्यंयस्य स:ईश्वर:एष

णीयस्य वक्त्रो वंतेति स परमात्मा ॥ यस्य वा सूर्यरू
पस्य जगच्चक्षुषीति कराहृत्वादीप्ताः केशास्तन्म
यो यस्य स हृषीकेशः ॥ पृषोदरादित्वात्साधुत्वं
तथा भारतमोक्षधर्मे ॥ सूर्यचंद्रमसोः शश्व
दंशुभिः केशसंज्ञितैः बोधयन्स्वापयंश्चैव ज
३७ गदुत्तिष्ठते पृथक् ॥ बोधनात्स्वापनाच्चैव जगतो
हर्षणं भवेत् ॥ अग्नीषोमकृतैरेवं कर्मभिः
पांडुनंदन ॥ हृषीकेशोऽहमीशानो वरदो लोकभा
वन इति ॥ ४७ ॥ सर्वजगत्कारणं पद्मं नाभौ यस्य पद्मना
भः ॥ अजस्य नाभावध्येकमर्पितमिति श्रुतेः ॥ पृषोदरा

दित्वात्साधुत्वं ॥ ४८ ॥ अमराणां प्रभुः ॥ अमरप्रभुः ॥ ४९ ॥
विश्वं कर्म क्रिया यस्य स विश्वकर्मा क्रियत इति जगत्कर्म
विश्वं कर्म यस्य वा ॥ विचित्रकर्मनिर्माणशक्तिमत्त्वाद्वा
विश्वकर्मा ॥ त्वष्टृसादृश्याद्वा विश्वकर्मा ॥ ५० ॥ मननान्मनुः
नान्योऽतोऽस्ति मंतेति श्रुतेः ॥ मंत्रो वा प्रजापतिर्वा मनुः ॥ ५१ ॥
त्वक्षतेस्तनूकरणार्थात् तृच् प्रत्ययः ॥ संहारसमये सर्व
भूततनूकरणेन त्वष्टा ॥ ५२ ॥ अतिशयेन स्थूलः स्थ
विष्ठः ॥ ५३ ॥ पुराणः स्थविरत्वेष स्थविरस्य नामेति ब
ह्वाः ॥ वयोवचनो वा स्थविरत्वात् ध्रुवः स्थविरो ध्रु
व इत्येकं नाम सविशेषणं ॥ ५४ ॥ कर्मेंद्रियैर्न गृह्यत

इत्यप्याद्यः ॥ यतोवाचो निवर्त्तते अप्राप्य मनसासहे
ति श्रुतेः ॥ ५५ ॥ शश्वत्सर्वेषु कालेषु भवतीति शाश्व
तः ॥ शाश्वतं शिवमच्युतं मिति श्रुतेः ॥ ५६ ॥ कृषिर्भू
त्स वाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः इति स्तद्भावयोग
श्च ॥ तयोरैक्यं परब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयत इति व्या
२८ स वचनात् सच्चिदात्मकत्वात् कृष्णः ॥ कृष्णो वर्णश्च मेयस्मा
त्तस्मात् कृष्णोहमर्जुनेति वा कृष्णः ॥ ५७ ॥ लोहितेक्षि
णीयस्य स लोहिताक्षः समावृषभो लोहिताक्षः सू
र्यो विपश्चिन्मनस इति मंत्रवर्णात् लोहिताक्षः ॥ ५८ ॥
प्रलये भूतानि हिनस्तीति प्रतर्दनः ॥ ५९ ॥ ज्ञानैश्वर्या

त्वात् कृतमः ॥ ४५ ॥ रूपादि रहितत्वान्न चक्षुरादिगम्यः ॥
नाप्यनुमान विषयः ॥ तद्व्याप्तलिंगाभावात् ॥
नाप्युपमान सिद्धः ॥ निर्भागित्वेन सादृश्याभावा
त् ॥ नाप्यर्थापत्तिगम्यः ॥ तद्विनानुपपद्यमान
स्यासंभवात् ॥ नाप्यभावगोचरः भावानुरूपत्वात्
अभावसाक्षित्वाच्च षड्प्रमाणस्पनापि शास्त्रप्र
माणमेयः ॥ प्रमाणसाक्षित्वेन प्रकाशस्वरूपस्य
प्रमाणाविषयत्वे अध्यस्ता तद्रूपनिवर्तकत्वेन
शास्त्रप्रमाणकत्वं नित्यप्रमेयः ॥ ४६ ॥ हृषीकाणीं
द्रियाणि तेषामीशः क्षेत्रज्ञरूपभाक् ॥ यद्वेंद्रिया

प्राणप्रद इति श्रुतेः ॥ यद्वा प्राणान्कालात्मना द्यति
खंडयतीति प्राणदः ॥ प्राणान्दापयति शोधयति लु
नातीति वा प्राणदः ॥६५॥ क्षेत्रज्ञः परमात्मा वा प्राण
स्य प्राणमिति श्रुतेः ॥ मुख्यः प्राणो वा ॥६६॥ वृद्धत
मः ज्येष्ठः ज्येष्ठस्याधिकारे वृद्धस्य चेति वृद्धस्य ज्या
२९ देशविधानात् ॥६७॥ प्रशस्यतमः श्रेष्ठः प्रशस्य
स्य श्र इति श्रादेशः प्राणोऽपि श्रेष्ठश्च श्रेष्ठश्चेति श्रुतेः ॥
प्राणो ज्येष्ठश्रेष्ठस्याधिकरणसिद्धत्वात्सर्वकारणत्वा
द्वा ज्येष्ठः सर्वातिशायित्वाद्वा श्रेष्ठः ॥६८॥ ईश्वरत्वेन
सर्वासां प्रजानां पतिः प्रजापतिः ॥६९॥ हिरण्मयां

डांतर्वर्तित्वाद्धिरण्यगर्भः ब्रह्मा विरिंचात्मना वा
हिरण्यगर्भश्च हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्येति
मंत्रवर्णात् ॥७०॥ भूर्गर्भो यस्य स भूगर्भः ॥७१॥ मायाः
श्रियः धवः पतिर्माधवः मधुविद्यावबोध्यत्वाद्वा
मननाद्ध्यानयोगाच्च विद्धि भारत माधवमिति व्यास
वचनाद्वा माधवः ॥७२॥ मधुनामानं ह्यसुरं सूदि
तवानिति मधुसूदनः ॥ कर्णमिति श्रोद्भवं चापि म
धुं नाम महासुरं ब्रह्मणोपचितिं कुर्वन्जघान पुरुषो
त्तमः तस्य तात वधाद्देवदेवदानवमानवाः ॥ मधु
सूदनमित्याहुर्ऋषयश्च जनार्दनमिति महाभारते ॥७३॥

सर्वशक्तितया ईश्वरः ॥७४॥ विक्रमे शौर्यं तद्योगाद्विक्र
मी ॥७५॥ धनुरस्यास्तीति धन्वी श्रीस्वादिव्यादिभिः ॥
सलोपश्च रामः शस्त्रभृतामहमिति भगवद्वचनात् ॥७६॥
मेधा बहुग्रन्थार्थधारणसामर्थ्यं सा यस्यास्ति स मेधा
वी अस्मायामेधास्रजो विनिरिति विनिः प्रत्ययः वच
४० नात्पाणिनि ॥७७॥ विचक्रमे जगद्विश्वं तेन विक्रमः ॥
विना गरुडेन क्रमणं वा विक्रमः क्रमणात्क्रमे हेतुत्वा
द्वा क्रमः ॥ क्रान्ते विष्णुरिति मधुवचनात् ॥७८॥ अ
विद्यमान उत्तमो यस्मात्स अनुत्तमः यस्मात्परं नापर
मास्ति किंचिदिति श्रुतेः न त्वत्समोस्त्यभ्यधिकः कु
तोऽन्य इति स्मृतेश्च ॥७९॥ देवादिभिर्धर्षयितुं न शक्य

इति दुष्पौः संपन्नः प्रभूतः ॥८०॥ ऊर्ध्वाधोमध्यभेदेन
तिसृणामपि ककुभां धामेति त्रिककुब्धाम एकं नाम ॥८१॥
एनः स पुनातीति यो वा ऋषीन् देवताश्च पुनाति तत्स पवित्रं ।
पुनः संज्ञायां कर्त्तरि चर्षिदेवतयोरिति भगवत्पाणि
निवचनादित्रप्रत्ययः ॥८२॥ अशुभानि निराचष्टे
नोति श्रीशुभसंततिः ॥ स्मृतिमात्रेण यत्पुंसां ब्रह्म तन्म
गलं विदुरिति विष्णुपुराणवचनात्कल्याणरूपत्वा
द्वा मंगलं सर्वभूतेभ्यः उत्कर्षात्परं मंगलमित्येकं ना
म सविशेषणं ॥८३॥ सर्वभूतनियन्तृत्वादीशानः ॥८४॥
प्राणान्ददाति चेष्टयतीति प्राणदः कोह्येवान्यात्कः

कल्त्वाद्वालः ॥९२॥प्रती।तिः प्रज्ञो।तिप्रत्ययः प्रज्ञा
नं ब्रह्मे।तिश्रुतेः ९३॥सर्वा।पी दर्शनात्मकान्यनि
नि यथा।क्षिणी यस्य सर्वदर्शनः सर्वात्मत्वात्॥ वि
श्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुख इतिश्रुतेः॥ विश्वत
श्चक्षु विश्वाक्षमिति श्रुतेः॥९४॥न जायइत्यजः
४९ न जायते न जनिष्यत इति श्रुतेः न हि जातो न जा
येहं न जनिष्ये कदाचन॥ क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानां त
स्मादहमजः स्मृत इति महाभारते॥९५॥सर्वेषा
मीश्वराणामपीश्वरत्वात्सर्वेश्वरः॥एष सर्वेश्वर इ
तिश्रुतेः॥९६॥नित्यनिष्पन्नरूपत्वा।सिद्धः ९७॥

सर्ववस्तुषु संविद्रूपत्वा।त्सिद्धिः निरतिशयफलरूपत्वा
द्वा सिद्धिः स्वर्गादीनां फलत्वं॥९८॥सर्वभूतानां कारणत्वा
त्सर्वादिः ईईस्वरूपसामर्थ्यान्नच्युतो न च्यवते न च्यविष्य
ते यः सोऽच्युतः॥शाश्वतं शिवमच्युतमिति श्रुतेः॥विनाशि
त्वादीतिश्रुतेः॥तथा च भगवद्वचनं यस्मात्त्वच्युतपूर्वोऽह
मच्युतस्तेन कर्मणेति॥१००॥इति नाम्नामाद्यं शतं व्याख्यातं॥
विश्वपरमात्मा नारसिंहवपुः संभवो महास्वनो भानुः त्रिककु
धाम भृगुभेद्दुराधर्षः संवत्सरः॥१०१॥वर्षणात्सर्वकामा
नां धर्मेषिद्धः कात्तेयात्तु भूमिं अपादितिकपिर्वराहः वृषत्वा
त्कपिरूपत्वाच्च वृषाकपिः कपिर्वराहश्रेष्ठश्च धर्मश्च वृष उच्य
ते॥तस्माद्वृषाकपिं प्राह कश्यपो मां प्रजापतिरिति महाभारते

व्यासवचनं ॥१॥ इयानितिमातुंपरिछेत्तुंनशक्यतेऽयात्मा
ऽस्येत्यमेयात्मा ॥२॥ सर्वबंधविनिर्गतः सर्वयोगविनिसृत ॥
असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः ॥ नानाशास्त्रोक्ताद्योगादेवगंतव्याद्वा
सर्वयोगविनिसृतः ३ ॥ वसंतिसर्वभूतान्यत्रतेष्वयमपिवस
तीतिवसुः ॥ वसूनांपावकइत्युक्तोवावसुः ॥४॥ वसुशब्देनध
४२ नवाचिनाप्रशस्त्यंलक्ष्यते ॥ प्रशस्तंमनोयस्यवसुमनाः ॥ राग
द्वेषादिभिः क्लेशैर्मदादिरुपक्लेशैश्चयतोनकलुषितंतत्तस्मन्म
नःप्रशस्तं ॥५॥ अवितथस्वरूपत्वात्परमात्मासत्यः सत्यंज्ञा
नमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ मूर्तामूर्तात्मकत्वाद्वासत्यः ॥ सच्चत्य
च्चाभवदितिवाक्यात् तेनसत्येनप्राणान्नादित्यरूपत्वाद्वा ॥ सदि
तिप्राणाः तीत्यन्नंयमित्यसावादित्यइतिश्रुतेः ॥ सत्सुसाधु

त्वा इति दुराधर्षः ॥८१॥ प्राणिनांपुण्यापुण्यात्मकंकृ
तंकर्मजानातीतिवाकृतज्ञः ॥८२॥ पुरुषप्रयत्नःकृतिः
क्रियाचाहिंसावाकृतिः सर्वात्मकत्वात् भदाधारत
यालक्ष्यतेकृत्यतिवाकृतिः ॥८३॥ स्वमहिमप्रतिष्ठि
तत्वादात्मवान् स भगवः कस्मिन्प्रतिष्ठितः इति स्वे
महिम्नीतिश्रुतेः ॥८४॥ सुराणांदेवानामीशःसुरे
शः ॥८५॥ आर्तानामार्तिहरणाच्छरणं ॥८६॥ पर
मानंदरूपत्वाच्छर्म ॥८७॥ विश्वस्यकारणत्वाद्विश्वरेताः ॥८८॥
सर्वाःप्रजायत्सकाशादुद्भवंतीतिप्रजाभवः ॥८९॥
प्रकाशरूपत्वादहः ॥९०॥ कालात्मनास्थितोविष्णुः
संवत्सरइत्युक्तः ॥९१॥ दुराधर्षत्वाद्बालवद्गृहीतुमश

ति॥ धर्मसंस्थापनार्थायेति भगवद्वचनात् ॥१३॥ संहारकाले प्र
जाः संहरन् रोदयतीति रुद्रः। रुदं राति ददातीति वा रुद्रः
रुद् दुःखं कारणं वा द्रावयतीति रुद्र इत्युच्यते तस्मा
च्छिवः परमकारणमिति लिंगपुराणे ॥१४॥ बहूनि शिरांसि
अस्येति बहुशिराः ॥ सहस्रशीर्षा पुरुष इति श्रुतेः ॥१५॥
४२ बिभर्ति लोकानिति बभ्रुः ॥१६॥ विश्वकारणत्वेन विश्वयोनिः ॥१७॥
शुचीनि श्रवणानि श्रवणं सि नामानि श्रवणीयान्यस्येति
शुचिश्रवाः ॥१८॥ न विद्यते मृतं मरणमस्येत्यमृतः
अजरोऽमर इति श्रुतेः ॥१९॥ शाश्वतश्चासौ स्थाणुश्चेति शा
श्वतस्थाणुः ॥२०॥ वरः आरोहः अंको यस्येति वरारोहः॥ व
रमारोहणमस्मिन्निति वरारोहः आरूढानां पुनरावृत्त्य

संभवात् न पुनरावर्तत इति श्रुतेः यं प्राप्य न निवर्तन्त
इति भगवद्वचनात् ॥२१॥ महत्सूक्ष्मविषयं ज्ञानं यस्य
स महातपाः। यस्य ज्ञानमयं तप इति मंत्रवर्णात्। ऐश्वर्यं
प्रतापो महद्यस्येति वा महातपाः ॥२३॥ सर्वत्र गच्छती
ति सर्वगः कारणत्वेन व्याप्तत्वात् सर्वत्र संवेत्ति विंद
तीति वा सर्ववित् सर्ववित् चासौ भानुः तमेव भांतम
नुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति श्रु
तेः। यदादित्यगतं तेज इत्यादिस्मृतेश्च सर्ववित् चासौ
भानुश्च सर्वविद्भानुः ॥२४॥ विष्वक्समंताद् अंचते प्रलाय
ति दैत्यसेनां यद्रणोद्योगमात्रेण स विष्वक्सेनः ॥२५॥

जनान्दुर्जनान्नर्दयतीति हिनस्ति नरकादीन्नामय
तीति वा ॥ जनैः पुरुषार्थमभ्युदयनिःश्रेयसलक्षणं
याच्यत इति वा जनार्दनः २६ ॥ वेदयतीति वेदः तेषामे
वानुकंपार्थमहमज्ञानजं तमः ॥ नाशयाम्यात्मभा ती
वस्थो ज्ञानदीपेन भास्वतेति भगवद्वचनात् ॥ २७ ॥
४४ यथा च वेदं वेदार्थं विंदते वेत्तीति वेदवित् ॥ वेदं
तद्वेदविदेव चाहमिति भगवद्वचनात् ॥ सर्वे वेदाः
स सर्वविद्याः सशास्त्राः सर्वे यज्ञाः सर्व इज्यश्च वि
कृष्णं विदुः ब्राह्मणास्तत्त्वतो ये तेषां राजन्सर्वय
ज्ञाः समाप्ता इति महाभारते च ॥ २८ ॥ अव्यंगः ज्ञानादि

त्वाद्वा सत्यः ॥ ६ ॥ समात्मा आत्मा मनो यस्य रागद्वेषादिभिरदू
षितः स समात्मा ॥ सर्वभूतेषु सम एक आत्मा वा स आत्मा स
मश्चात्मेति विद्यादिति श्रुतेः ॥ ७ ॥ सर्वैरर्थजातैः परिच्छिन्नः
मितः सम्मितः सर्वैरपरिच्छिन्नो मितः असम्मितो वा ॥ ८ ॥ स
र्वकालेषु सर्वविकाररहितत्वात्समः मया लक्ष्म्या सह वर्त्त
ते वा समः ॥ ९ ॥ पूजितः स्मृतः संस्मृतो वा सर्वं फलं ददाति
न वृथा करोतीत्यमोघः अवितथसंकल्पत्वाद्वा ॥ सत्यसं
कल्प इति श्रुतेः ॥ १० ॥ हृदयाख्यं पुंडरीकमश्नुते व्याप्नोतीति
तोपलभ्यत इति पुंडरीकाक्षः पुंडरीकं पुरमध्यसंस्थमिति
श्रुतेः ॥ अक्षिणी पुंडरीकाभे यस्येति वा ॥ ११ ॥ धर्मलक्षणं
कर्म यस्येति वृषकर्मा ॥ १२ ॥ धर्मार्थमाकृतिर्यस्य स वृषाकृ

कृतश्च कार्यरूपेण अकृतश्च कारणरूपेणेति कृताकृतः ३६॥
सर्गादिषु पृथक्पृथग्विभूतयश्चतस्रः सन्ति अस्य चतुश्च
तुरात्मा ॥ ब्रह्मा दक्षादयः कालस्तथैवाखिलजंतवः ॥
विभूतयो हरेरेता जगतः सृष्टिहेतवः ॥ विष्णुर्मन्वाद
यः कालः सर्वभूतानि च द्विज ॥ स्थितेर्निमित्तभूत
४५ स्य विष्णोरेता विभूतयः ॥ रुद्रः कालोंतकाद्याश्च समस्ता
श्चैव जंतवः ॥ चतुर्धा प्रलयायैता जनार्दनविभू
तय इति विष्णुपुराणे ॥ ३७॥ व्यूह्यात्मानं चतुर्धा तु
वासुदेवादिमूर्तिभिः ॥ सृष्ट्यादीन्प्रकरोत्येष विस्तृ
तात्मा जनार्दन इति व्यासवचनात् ॥ चतुर्व्यूहः ३८॥

दंष्ट्राश्चतस्रो यस्येति चतुर्दंष्ट्रः ॥ नृसिंहविग्रहस्या
द्रूपत्वाच्छृंगं दंष्ट्रेत्युच्यते ॥ चत्वारि शृंगा इति श्रुतेः ३९॥
चत्वारो भुजा यस्य स चतुर्भुजः ४०॥ प्रकाशकत्वाद्भ्रा
जिष्णुः ॥ ४१॥ भोज्यरूपत्वात्प्रकृतिर्माया भोजनमु
च्यते ॥ ४२॥ पुरुषरूपेण भुंक्ते इति भोक्ता ॥ ४३॥ हिरण्या
क्षादीन्सहते अभिभवतीति वा सहिष्णुः ४४॥ हि
रण्यगर्भरूपेण जगदादौ उत्पद्यते स्वयमिति जग
दादिजः ४५॥ न विद्यते अघमित्यनघः ॥ अपहतपा
प्मेति श्रुतेः ॥ ४६॥ दिव्यैस्तु ज्ञानवैराग्यैश्वर्यादिभि
र्गुणैर्विश्वमिति विजय ॥ ४७॥ यतो जयति सर्वभूता

निरवभावत्तः अतोजेता ॥४८॥ विश्वयोनिर्यस्य विश्वस्या
सौयोनिश्च त्तिवा विश्वयोनिः ॥४९॥ पुनपुनः शरीरेषु च
स त्तिक्षेत्रज्ञरूपयो त्तिपुनर्वसु ॥५०॥ इंद्रमुपगतोनुज
त्वेनेत्युपेंद्रः यद्वा उपरिइंद्रः उपेंद्रः ॥ ममोपरियथेंद्र
स्त्वं स्थापितो गोभिरीश्वरः ॥ उपेंद्र इत्तिहलवांगास्य
४६ त्तिभुविदेवता इत्तिहरीवंश वचनात् ॥५१॥ बलिंवा
मनरूपेण याचित्तवानित्तिवामनः ॥ संभजनीय इ
त्तिवामनः ॥ मध्ये वामनमासीनं विश्वेदेवाउपासत
इति मंत्रवर्णाच्च ॥५२॥ एवजन्मयं क्रममापा प्रांशु
रभवदित्तिप्रांशुः ॥ तोये त्तुप त्तित्तेहस्ते वामनोभूद

भीः परिपूर्णः अविकल उच्यते व्यंगो व्यक्तिनविद्यतइत्ति
अव्यंगोवा ॥ अव्यक्तोयमित्ति भगवद्वचनात् ॥२९॥ वेदः
स्यांगभूतायस्यसवेदांगः ॥३०॥ वेदान्विचारयत्तित्तिवेद
वित् ॥३१॥ क्रांतदर्शी कविः ॥ सर्वदृङ्नान्योतोस्ति
द्रष्टेत्यादिश्रुतेः ॥ कविर्मनीषीत्तिमंत्रवर्णात् ॥३२॥
लोकाध्यक्षः लोकान् अध्यक्षेती त्तिलोकाध्यक्षः सर्वे
षां लोकानां प्रधान्येनोपद्रष्टृ ॥३३॥ लोकपालादिराणा
मध्यक्षः सुराध्यक्षः ॥३४॥ धर्माधर्मौ साक्षादीक्षते
अनुरूपं फलं दातुं तस्मा धर्माध्यक्षः ॥३५॥ कृत्तश्च का
र्यरूपेण अकृतश्च कारणरूपेण त्तिकृताकृतः ॥३६॥

अतीत्य इंद्रास्थितो ज्ञानैश्वर्यादिभिः स्वभावसिद्धैरि
त्यतींद्रः ॥५७॥ सर्वेषां प्रतिसंक्षहात्संग्रहः ॥५८॥
सृष्टिरूपतया सर्गहेतुत्वात्सर्गः ॥५९॥ एकरूपेण
जन्मादिरहितत्वया धृतः आत्मा येन स धृतात्मा ॥६०॥
४१ स्वेषु स्वेष्वधिकारेषु प्रजाः नियमतीति नियमः ॥६१॥
अंतर्यामीति यमः ॥६२॥ निःश्रेयसार्थिभिर्वेदनार्ह
त्वाद्वेद्यः ॥६३॥ सर्वविद्यानावेदितत्वाद्वैद्यः ॥६४॥
सदा विभूतस्वरूपत्वात्सदायोगी ॥६५॥ धर्मत्रा
णाय असुरादीन्वीर्यवतो हंतीति वीरहा ॥६६॥ मा
विद्यायाः पतिः माधवः माविद्या च हरेः प्रोक्ता तस्या

इ ज्ञोयत्वा भवान् ॥ तस्मान्माधवनामासि धवः स्वा
मीति शब्दितः इति हरिवंशे ॥६७॥ यथा मधुः अमृतं
परां प्रीतिमुत्पादयति एवमयमपि इत्यथेति मधुः ॥६८॥
इंद्रियाणामविषयत्वात् शब्दादि स्पर्शादिति श्रुतेः ॥
शब्दरहितत्वादतींद्रियः ॥६९॥ मायाविनामपि माया
विकारित्वान्महामायः ॥ मम माया दुरत्ययेति भगवद्वच
नात् ॥७०॥ जगदुत्पत्तिस्थितिलयार्थमुद्युक्तत्वान्मह
त्साहः ॥७१॥ बलिनामपि बलवत्वान्महाबलः ॥७२॥
बुद्धिमतामपि बुद्धिमत्वान्महाबुद्धिः ॥७३॥ महादुत्पत्तिकार
णं अविद्यालक्षणं वीर्यमस्येति महावीर्यः ॥७४॥ महती

शक्तिः सामर्थ्यमस्येति महाशक्तिः ॥१५॥ महती द्युतिः बाह्या
भ्यंतरं चास्येति महाद्युतिः ॥ स्वयं ज्योतिरिति श्रुतेः
ज्योतिरित्यादिः ॥१६॥ इदं तदिति निर्देष्टुं यन्न शक्यते
परस्मै स्वयंवेद्यत्वात् तदनिर्देश्यं वपुरस्येति अनि
र्देश्यवपुः ॥१७॥ ऐश्वर्यलक्षणा समग्रा श्रीर्यस्य सः
४८ श्रीमान् ॥१८॥ सर्वैः प्राणीभिरमया बुद्धिरात्मा यस्य
सोमेयात्मा ॥१९॥ महांतमद्रिं मंदरं गोवर्धनं च अमृत
मंथने गोरक्षणे च धृतवानिति महाद्रिधृक् ॥२०॥
महान् इष्वासः इषुक्षेपो यस्य स महेष्वासः ॥२१॥ ए
कार्णवनिमग्नां देवीं महीं बभारेति महीभर्ता ॥२२॥
यस्य वक्षसि अनपायिनी श्रीर्वसति स श्रीनिवासः ॥२३॥

वामनः सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास सर्वप्रभुः ॥ भूपा
दौ द्यौः शिरश्चास्य चंद्रादित्यौ च चक्षुषी इत्यादि वि
श्वरूपं दर्शयित्वा तस्य विक्रमभूमिं चंद्रादित्यौ स्त
नांतरे ॥ नभः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां तौ समवस्थि
तौ ॥ दिवमाक्रममाणस्य जानुमूलव्यवस्थितौ
इत्यादि प्रभुत्वं दर्शयतीति हरिवंशे ॥५३॥ न मोघं चे
ष्टितं यस्य सः अमोघः ॥५४॥ स्मरतां स्तुवताम
र्चतां पावनत्वाच्छुचिः ॥ अस्पर्शश्च महान्शु
चिरिति मंत्रवर्णात् ॥५५॥ बलप्रकर्षशालित्वादू
र्जितः ॥५६॥ अतीत्य इंद्रं स्थितो ज्ञानैश्वर्यादिभिः

सतांवैदिकानांसाधूनांपुरुषार्थसाधनप्राप्तिहेतुः स
तांगतिः ॥८४॥ नकेनापिप्रादुर्भावेषुनिरुद्धः अनिरुद्धः ॥८५॥
सुरान् आनंदयतीतिसुरानंदः ॥८६॥ नष्टांवैधरणीं
पूर्वमविंदंवैगुहागतां ॥ गोविंद इतितेनाहं देवैर्वाग्भिरभि
ष्टुतः इतिमोक्षधर्मवचनात् ॥ गोविंदः ॥ अहंकिलेंद्रो
देवानांत्वंगवामिंद्रतांगतः गोविंद इतिलोकास्त्वांस्तोष्यंति
भुविशाश्वतमिति ॥ गौरेषाभूस्तथावाणीतांचविंदयस्त
भवान् ॥ गोविंदस्ततस्तातदेवमुनिभिः कथ्यतेभवानिति
हरिवंशे ॥ गौर्वाणीतांविंदतीतिगोविंदः छत्तेषांपतिवि
शेषणेतिगोविंदांपतिः ॥८८॥ तेजस्विनामपितेजस्वि

त्वान्मरीचिः ॥ तेजस्तेजस्विनामहमिति भगवद्वचनात् १ ॥
स्याधिकारात्प्रमाद्यंतीः प्रजा वैवस्वतादिरूपपादम
यितुं शीलमस्येति दमनः ॥ १० ॥

४

पृषोदरादित्वात्साधुत्वकल्पना ॥ १६ ॥ प्रजानां पतिः प्रजा
पतिः ॥ १७ ॥ यतो मृत्युर्विनाशहेतुरस्य न विद्यत इत्यमृत्युः ॥ १८ ॥
प्राणिनां कृताकृतं सर्वं पश्यति स्वाभाविकेन बोधेने
ति सर्वदृक् ॥ १९ ॥ हिनस्तीति सिंहः ॥ पृषोदरादित्वात्सा
धुः मृगाणां च मृगेंद्रोहमिति भगवद्वचनात् ॥ २० ॥ इ
१० तिनाम्नाद्वितियं आत्तं विवृतं ॥ ७ ॥ वृषाकपिः पुंडरीका
क्षो वरारोहो वेदविस्तृभा । विष्णुरुपेंद्रो । नियमो महा सा
महे षा सोहंसः ॥ ७ ॥ कर्मफलैः पुरुषान्संधत्त इति संधाता । ॥ ११ ॥
फला भोक्ता फल भोक्ता च स चेति संधिमान् ॥ २ ॥ स
दैकरूपत्वा स्थिरः ॥ ३ ॥ अजति गच्छति क्षिपतीति

अजः ॥ ४ ॥ महर्षित्वं सोढुं दानवादिभिर्न शक्यत
इति दुर्मर्षणः ॥ ५ ॥ श्रुतिस्मृत्यादिभिः सर्वेषामनुशि
ष्टिं करोतीति शास्ता द्वि विशेषेण श्रुतो येन सत्यज्ञा
नादिलक्षणं आत्मा अस्ति तो विश्रुतात्मा सुरारीणा
निहंतृत्वात्सुरारिहा ॥ ८ ॥ समस्त विद्यानामुपदे
ष्टृत्वात्सर्वेषा जनकत्वाद्वा गुरुः ॥ ९ ॥ विरिंचादी
नामपि ब्रह्मविद्यः प्रदायित्वाद्गुरुत्तमः ॥ यो ब्रह्मपो
प्रथमोगा वो विदं देत्ति मंत्रवर्णात् ॥ १० ॥ धामन्यो
तिः नारायण परोज्यो । ति रिति मंत्रवर्णाच्च ॥ सर्व
कामानामास्पदत्वाद्वा धामः परंब्रह्म धामेति श्रुतेः ॥ ११ ॥

सत्यवचनलक्षणधर्मरूपत्वात्सत्यः तस्मात्सत्यंपर
मंवदंतीति श्रुतेः सत्यस्य सत्यमिति वा सत्यः प्राणा
वै सत्यपराक्रमः ॥१३॥ निमीलितेयेतोनेत्रयोगनि
द्रयान्यतो निमिषिः ॥ नित्यप्रबुद्धरूपत्वान्मत्स्यरूपत
५१ त्वाच्चानिमिषः ॥१४॥ वैजयंत्याख्यां भूततन्मात्ररू
पांस्रजं नियतं बिभर्तीति स्रग्वी ॥१५॥ वाचस्पतिरुदा
रधीरिति पदद्वयमेकं नाम वाचो विद्यायाः पतिः व
चसः पतिः वाचस्पतिः ॥ विद्धि पार्थ बृहस्पतिमि
ति भगवद्वचनात् ॥ शब्दार्थविषयाधीर्बुद्धिर्यस्य
ति उदारधीः ॥१६॥ अग्रंप्रकृष्टंपदंनयति मुमुक्षू

हंस इति तादात्म्यभावितः ॥ संसारबंधं हंतीति हंसः ॥
वृषादरादित्वात्साधुत्वं हंति गच्छति सर्वेषु पुरुष
शरीरेषु इति वा हंसः श्रुतिषदिति मंत्रवर्णात् ॥११॥
शोभनपतनत्वात्सुपर्णः द्वा सुपर्णा सयुजेति मंत्रवर्णा
त् ॥१२॥ भुजनगच्छतांउत्तमो भुजगोत्तमः ॥१३॥
हिरण्यमिव कल्याणी नाभिरस्येति हिरण्यनाभित्वाद्वा हि
रण्यनाभः ॥१४॥ बदरिकाश्रमे नरनारायणरूपेणको
अनंतपश्चरतीति सुतपाः मनसश्चेंद्रियाणां च ऐकाग्र्यं प
रमं तप इति मंत्रवर्णात् ॥१५॥ पद्ममिव वर्तुलं नाभिरस्य
ति हृदयपद्मस्य नाभौ मध्ये प्रकाशनाद्वा पद्मनाभः ॥

नितिअग्रणी ॥१७॥ भूतग्राममस्यनेतृत्वात् ग्रामणीः ॥१८॥ कांतिः
सार्वातिशायिन्यस्येति श्रीमान् ॥२०॥ प्रमाणानुग्राहकोभेद
कारकस्तर्केन्यायः २१॥ जगद्यंत्रनिर्वाहकोनेता ॥२२॥ श्वसन
रूपेणभूतानिचेष्टयतीति समीरणः ॥२३॥ सहस्राणिमूर्धानो
यस्येति सहस्रमूर्धाः ॥२४॥ विश्वस्यात्मा विश्वात्माः ॥२५॥
सहस्राण्यक्षीणयस्येति सहस्राक्षः ॥२६॥ सहस्राणिपादा
अस्येति सहस्रपात् ॥ सहस्रशीर्षपुरुष इति मंत्रवर्णा ॥२७॥
आवर्तयितुं संसारचक्रशीलमस्य आवर्तनः ॥२८॥ संसारबं
धनान्निवृत्तआत्मास्वरूपमस्येति निवृत्तात्मा ॥ २९॥ आदिकार्य
विद्ययासंवृतत्वात्संवृतः ॥३०॥ सम्यक्प्रमर्दयतिभूतानि

त्मा मित्तस्वाज्ञिमाराणी तित्तत्तो विदुः तानेवायतनं तस्य
तेन नारायणः स्मृत इति अयनत्वान्नाराय
णां प्रलय इति वा यस्य यंस्याभिसं विकांसी तिश्रुतेः॥
नारायणामयनं यस्मात्तस्मान्नारायणः स्मृत इति ब्रह्म
वैवर्ते॥ आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः॥ ता यद
५३ यस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृत इति मानववचना
द्वा नारायणः॥ नारायणाय नम इत्ययमेव सत्त्वं संसा
र घोर विषसंहरणाय मंत्रं॥ भृण्वंतु भव्यमतयो मु
दिता सोरागा उच्चैस्तरामुपदिशाम्यहमूर्ध्वबाहु
रिति नारसिंहपुराणे॥ ४५॥ नयतीति नरः प्रोक्तः

परमात्मा सनातन इति व्यासवचनमिति नरः ४६॥
यस्मिन्संख्या नाम रूप भेदादिर्न विद्यते असौ असंख्ये
यः॥ ४७॥ अप्रमेयमात्मास्वरूपमस्येति अप्रमेयात्मा॥ ४८॥
अप्रसिद्धो भवतो विशिष्टः॥ विशिष्टं परमं नित्य
मिति श्रुतेः ४९॥ शिष्टानासनकरोतीति शिष्टकृत्॥
शिष्टान्करोतीति पालयतीति सामान्यवचनो धातुरेष
वचनो दृष्टः करुकाष्टान्महारणाय पालट्ठदि तिवा शिष्ट
कृत्॥ ५०॥ निरंजनः शुचिः ५१॥ सिद्धः निवृत्तः अथ्या
मानत्वाद् ध्येयस्येति सिद्धार्थः सत्यकाम इति श्रुतेः ५२॥
सिद्धो निष्पन्नः संकल्पोस्येति सिद्धसंकल्पः सत्यस

कल्प इतिश्रुतेः ॥५३॥ सिद्धिं फलं कर्तृभ्यः स्वाधि
कारानुरूपेण ददातीति सिद्धिदः ॥५४॥ सिद्धेः साध
कत्वात् सिद्धिसाधनः ॥५५॥ वृषो धर्म्मः पुण्यं तद्वोढा
दादशाहप्रभृति सवृषवाहः राडाहः स खिस्पष्ट
५४ डि इति समासांतः ॥ स यस्यास्तीति वृषाही ॥५६॥
वर्षत्येष भक्तेभ्यः कामानिति वृषभः ॥५७॥ यास्केनोक्तं
विष्णुर्विक्रमणादिति अतः विष्णुः ॥५८॥ वृषरूपाणि
सोपानपर्वाण्यारुक्षुः परमधाम आरुरुक्षोरित्यतो
वृषपर्वा ॥५९॥ प्रजाचर्षीति वोदरमस्येति वृषोदरः ॥६०॥
वर्धयतीति वर्द्धनः ॥६१॥ प्रपंचरूपेण वर्द्ध्यंस इति

हिरण्यगर्भादिरूपेण विविधं भवतीति विभुः ॥ नित्यं वि
भुमिति मंत्रवर्णात् ॥४०॥ सत्करोति पूजयतीति सत्क
र्ता ॥४१॥ पूजितैरपि पूजितत्वात् ॥ सत्कृतिः ॥४२॥
न्यायप्रवृत्तया साधुः साधयतीति साध्यभेदाद्यनु
पादानात् साध्यमात्रसाधको वा ॥४३॥ जनान्संहारस
येत्रापकुले अपनयतीति जह्नुः ॥ जहातीत्यविदुषो भ
क्तान्नयति परमिति वा जह्नुः ॥४४॥ नरस्यात्मा ततो जाता
नि आकाशादीनि नाराणीति । निकार्याणि अयनं कारणा
त्मना व्याप्नोति अतश्च तान्यस्यायनमिति नारायणः ॥ य
च्च किंचिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा ॥ अंतर्बहिश्च त
त्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थित इति मंत्रवर्णात् ॥ नाराज्ञा

दयत्यात्मनः स्वरूपंमाययेतिवसुः ध्यंतरिक्षए
वचसतिनान्येत्रेतिसाधारणेनवसेनेनवासुः
दीप्यमानंतद्रूपमपिसएवेतिवावसुः वसुरंतरिक्ष
सदितिश्रुतेः ॥७०॥ एकंरूपमस्यनविद्यतइति
५५ नैकरूपः ॥ अनेकरूपइत्यर्थः इंद्रोमायाभिःपुरुरूपई
यतइतिश्रुतेः ॥ ज्योतींषिविष्णुर्भुवनानिविष्णुरिति
विष्णुपुराणे ॥७१॥ बृहन्महच्चसुधातत्वविश्वद्धाहं
रूपमस्येतिबृहद्रूपः ॥७२॥ शिपयःपशवःतेषुप्र
तितिष्ठतियज्ञरूपेणेतिशिपिविष्टः यज्ञमोतिः
यज्ञोवैविष्णुःपशवःशिपिःयज्ञएवपशुषुप्रति

ष्ठतीतिश्रुतेः ॥ शिपयोरश्मयस्तेषुनिवि
ष्टइतिवाशिपिविष्टः शोत्यादेस्त्यास्यंत्तपोगाच्छ
शोत्यादः परिचक्षते ॥ तत्तपानांदक्षणाच्चवशि
पिरश्मयोमताः तेषुप्रवेशाद्वितैकशः ॥ शि
पिविष्टइहोच्यते ॥७३॥ सर्वेषांकमानदील
लाभाकारेन ॥७४॥ ओजःप्राणबलंतेजः
शौर्यादयोगुणाः द्युतिःदीप्तिःताःधारयती
ति ओजस्तेजोद्युतिधरः अथवाओजस्तेज
इतिनामद्वयं बलंबलवतामस्मितत्तस्तेज

।रविनाम मिति भवद्ध्वचनात् ॥ ज्ञानलक्षणं
धृतिधारयतीतिधृतिधरः ॥७५॥ प्रकाशः
स्वलक्षणः आत्मा प्रकाशात्मकः ॥७६॥ सवि
त्रादिभिर्विभूतिभिः विहृदप्रतापयतीति प्र
५६ तापनः ॥७७॥ धर्मज्ञानवैराग्यादिभिरुपेतत्वा
दृद्धः ॥७८॥ स्पष्टमुदात्तमोंकारलक्षणम
क्षरमस्येति स्पष्टाक्षरः ॥७९॥ ऋग्यजुःसाम
लक्षणो मंत्रः मंत्रबोध्यत्वाद्वा मंत्रः ॥८०॥ सं
सारदुःखतिग्मांशुतापतापितचेतसां ॥
चंद्रांशुरिपवाल्हादकरत्वाच्चंद्रांशुः ॥८१॥ भास्कर

वर्धमानः ॥८२॥ इदं वर्धमानोपि पृथगेवावतिष्ठति
इति विभक्तः ॥८३॥ अस्य सागर इवात्र निधीयंत इति
सागरः ॥८४॥ शोभनाभुजाजगद्रक्षराण्यस्येति सुभु
जः ॥८५॥ पृथिव्यादीन्यपि धारकाणि अन्ये धारि
यितुमशक्यानि धारयन्न केनापि धार्यइदुंडाक्य
इति दुर्धरः मुमुक्षुभिः दुःखेन ध्यानसमये हृदयधा
र्यत इति वा दुर्धरः ॥८६॥ यतो निःसृता ब्रह्ममयीवा
क् तस्माद्वाग्मी ॥८७॥ महांश्चासाविंद्रश्चेति महेंद्रः ॥
इंद्रवरुणादीनीश्वरः ॥८८॥ वसु धनं ददातीति वसुदः
त्वमदेवा वसुदा स्न इति श्रुतेः ॥८९॥ वरात्पवा

श्रुते:॥८८॥सत्या:नवितथा:धर्मज्ञानादयोगुणा:प
राक्रमश्चयस्यस:सत्यधर्मपराक्रम:८९॥भूतभव्यभव
तांभूतग्रामाणांनाथइतिनाथतेउपतपत्योआस्तेतेषा
माशिवरत्तितिभ्यच्चाआस्तइतिवाभूतभव्यभवन्नाथ:॥१९०॥
पवतइतिपवन:॥पवन:पवतामस्मीतिभगवद्वचना
५७ त्॥१९१॥पावयतीतिपावन:भीषास्माद्वात:पवतइति
श्रुते:॥१९२॥अन्नान्प्राणनात्मत्वेनकरोतीतिजीवोनल:॥
अन्नान्लातीतिअनलस्तेगंधवाविनानभूपूर्वद्धाना
लंपर्याप्तिमस्यविद्यइतिवानल:॥अगंधमरसमि
तिश्रुते:।अनित्येननलोकोवानल:॥१९३॥कामान्ह
तिमुमुक्षूणांभक्तानामितिकामहा॥१९४॥सत्यानांकामिनां

कामान्करोतीतिकामकृत्कामस्यप्रद्युम्नस्यजनकत्वेन
वाकामकृत्॥१९५॥अभिरूपतम:कांत:१९६॥काम्यतेमो
क्षकांक्षिभिरितिकाम:॥१९७॥भक्तानांकामान्प्रकर्षेण
ददातीतिकामप्रद:॥१९८॥प्रकर्षेणभवनात्प्रभु:॥१९९॥
युगादे:कालभेदस्यकर्तृत्वाद्युगादिकृत्:युगादीनामा
रंभकरोतीतिवायुगादिकृत्॥२००॥इतिनाम्नांतृतीय
शतंविवृतंसंधातासंधिमन्याय:संप्रमर्दन:सत्कर्ताभु
चिर्वर्धिनानेकरूपश्चद्रोभु:पवन:॥युगानिकृतादी
निआवर्तयतिकालात्मेतस्माद्युगावर्त:॥१॥एक
मायानविद्यतेबह्वीर्मायावहतीतिनैकमाय:॥नलो

पोनभ्र इतिनलोपोनभवति ॥ अकारानुबंधरहितस्या
विनकारस्यप्रतिषेवाचिनो विद्यमानत्वात् ॥२॥ कल्पा
तेसर्वगसनात्महद्ज्ञानमस्येति महाज्ञानः ॥३॥ सर्वे
षांबुध्यंद्रियाणांअगम्यः अदृश्यः ॥४॥ स्थूलरूपेणव्य
५८ क्तंरूपमस्येतिव्यक्तरूपः स्वयंप्रकाशत्वाद्योगिनांव्य
क्तरूपइतिवाव्यक्तरूपः ॥५॥ सहस्राणि सुवारीणां
पुष्पक्रीडदिनाजयतीतिसहस्रजित् ॥६॥ सर्वभू
तानियुद्धक्रीडनारिषुसर्वत्राचिंत्यशक्तियाज
यतीतिअनंतजित् ॥७॥ परानंदात्मतेनप्रियः य
ज्ञेनपूजितवान् ॥८॥ सर्वेषामंतपर्यामित्वेननचिरि

द्युतिसाधर्म्याद्भास्करद्युतिः ॥८२॥ मध्यमानेपयोनि
धावमृतांशुश्चंद्रस्तस्यउद्भवोयस्मात्सोमृतांशूद्भवः ॥८३॥
भातीतिभानुः तमेवभांतमनुभातीतिश्रुतेः ॥८४॥ शशा
इवबिंदुर्लक्ष्मस्यसशशबिंदुश्चंद्रः तद्वत्प्रजाःपुष्णाती
तिशशबिंदुः पुष्णामिचौषधीः सर्वाः सोमोभूत्वारसा
त्मकइति ॥ भगवद्वचनात् ॥८५॥ सुराणांदेवानांशो
भनदातृणांईश्वरः सुरेश्वरः ॥८६॥ संसाररोगभेष
जत्वादौषधं ॥८७॥ जगतांसमुत्तरणादसंभेदकर
त्वाद्वासेतुः ॥ सेतुवद्वर्णाश्रमादीनामितिजगतःसे
तुः ॥८८॥ एषसेतुर्विधरणएषांलोकानामसंभेदायेति

रूपेकर्त्तरि एतेषांपुरुषाणांकर्त्तायिस्यप्रत्यैत्तत्कर्मसिवेदि
तव्यइत्तिश्रुतेः॥क्रोधहन्ता दैत्यादीनांकर्त्तच्छिदकइ
त्येकुंचानामक्रोधहत्कर्त्ता॥१५॥विश्वेषामात्मांबकर्त्त्वे
नविश्वेबाहवोयस्पासि विश्वतोबाहवोवायस्पत्ति विश्व
तोबाहुः विश्वतोबाहुरितिश्रुतेः॥१६॥महतीपूजांध
रणीवाधरतीतिमहीधरः॥१७॥षड्भावविकाररहि
तत्वादच्युतः उगमवत्तं शिवमच्युतमितिमहीधरः
श्रुतेः॥१८॥जगदुत्पत्त्यादिभिः कर्मभिः प्रथितः॥१९॥
सूत्रात्मानाप्रजाः प्रापयतीतिप्राणावाऽपहस्मी
तिवेदाऽऽदौ॥वायुर्वैगौतमतत्सूत्रमितिश्रुतेः॥२०॥

शिष्यत इत्यपि शिष्टः॥वि-शिष्टत इति शिष्टो वा॥९॥
॥शिष्टानां विदुषामिष्टः शिष्टेष्टः॥ शिष्टा इष्टा अस्येति वा॥
प्रियो हि ज्ञानिनोत्यर्थमिति भगवद्वचनात्॥ शिष्टैरि
ष्ट इति वा शिष्टेष्टः॥१०॥ शिखण्डी कलापोस्यालंकरण
मस्तीति॥ शिखंडी कलापी गोपवेषधरः॥११॥ नह्यतीति भू
तानि मायया त्वतो नहुषः॥१२॥ कामानां वर्षणाद्वृ
षो धर्मः वृषो हि भगवान्धर्मः स्मृतो लोकेषु भारत॥
नैघण्टुकपदाख्यातैर्विद्धि मां वृषमित्युत इति महाभार
ते॥१३॥ साधूनां क्रोधं हन्तीति क्रोधहा॥१४॥ असाधु
षु क्रोधं करोतीति क्रोधकृत् क्रियत इति कर्म जगत

द्धानारायणः ॥ नारायणाद्यनम इत्येकमेतत्सत्यं

संसारघोरविषसंहरणाय मंत्रं ॥ शृण्वन्तु भव्यमतयो

मुदितास्सरागा ॥ उच्चैस्तरामुपदिशाम्यहमूर्ध्वबाहु

रिति नारसिंहपुराणे ॥ ४५ ॥ नयतीति नरः प्रोक्तः

परमात्मा सनातनः इति व्यासवचनमिति नरः ॥ ४६ ॥

यस्मिन्सरव्या नामरूपभेदादिर्नविद्यतेऽसावसं

संख्येयः ॥ ४७ ॥ अप्रमेयं आत्मा स्वरूपमस्येत्यप्र

प्रमेयात्मा ॥ ४८ ॥ अतिशेते सर्वमतो विशिष्टः ॥

विष्णुवतः परमं नित्यमिति शिष्टः ॥ ४९ ॥ शिष्टानां सनं

करोतीति शिष्टकृत् ॥ शोधनं करोति पालयति

६१

सामान्यवचनोपात्तु ऽशेषवचनोद्दष्टः ।कुरुकाष्ट
न्महारणेयथातद्वदितिवा ।।रोहकत्व ।।५०।।

छंदः पुरुषो वेदपुरुषो महापुरुष इति बह्वृचोपनिषदु
क्ताश्चत्वारः पुरुषा व्यूहा अस्येति चतुर्व्यूहः ॥६७॥
आश्रमाणां चतुर्णां वर्णानां च यथोक्तकारिणां मयमेवग
तिरिति चतुर्गतिः ॥६८॥ रागद्वेषादिरहितं चतुरं मन
आत्मास्येति मनोबुध्यहंकारचित्तरूपं भवत्पद्यतस्मा
दिति चतुर्भावः ॥७०॥ यथावदिति चतुर्णां वेदानाम
र्थं मिति चतुर्वेदवित् ॥७१॥ एकःपादोऽस्येत्येकपात् ॥ पा
दोऽस्य विश्वा भूतानीति श्रुतेः ॥ विष्टभ्याहमिदं कृत्स्न
मेकांशेन स्थितो जगदिति भगवद्वचनाच्च ॥७२॥
रूपं भवत्कपद्यतेस्मादिति चतुर्भावः ॥७०॥ संसार
चक्रस्य सम्यगावर्तक इति समावर्तः ॥७३॥ सर्वभाव

त्मिनस्थान निवृत्तः कुतोपीति च निवृत्तात्मा ॥ निवृ
त्तः आत्मा मनो विषयेभ्योऽस्येति वा निवृत्तात्मा ॥७४॥
जेतुं न शक्यत इति दुर्जयः ॥७५॥ भयहेतुत्वादस्या
ज्ञाना तिक्रमतीति दुरतिक्रमः ॥ भयादस्याग्निस्तप
ति भयात्तपति सूर्यः भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धा
वति पंचम इति मंत्रवर्णात् ॥ महद्भयं वज्रमुद्यतमि
ति च ॥७६॥ दुर्लभया भक्त्या लभ्यत्वाद्दुर्लभः जन्मां
तरसहस्रेषु तपोज्ञानसमाधिभिः ॥ नराणां क्षीणपा
पानां कृष्णे भक्तिः प्रजायत इति व्यासवचनात् ॥ भक्त्या ल
भ्यस्त्वनन्ययेति भगवद्वचनाच्च ॥७७॥ दुःखेन गम्यते ज्ञाय

त इति दुर्गमः ७८॥ अंतरायप्रतिहतेर्दुःखादवाप्यत इ
ति दुर्गः ॥७९॥ दुःखेनावासोस्य समितसोगिभिः समाधावि
ति दुरावासः ८०॥ दुरारिणो दुर्गमिनो दानवादयस्ता
न्हंतीति दुरारिहा ॥ ८१॥ शोभनैरंगैर्ध्येयत्वाच्छुभांगः ८२।
लोकानां सारंगृह्णातीति लोकसारंगः ॥ लोकसारः
प्रणवः तेन प्रतिपत्तव्य इति लोकसारंगः ॥ षट्पदवदा
दित्सासाधुत्वं ॥ ८३॥ प्रजापतिर्लोकानभ्यतपदिति
श्रुतेः ॥ शोभनः तंतुर्विस्तीर्णः प्रपंचोस्येति सुतंतुः ॥ ८४।
तमेव तंतुं वर्द्धयति छेदयतीति वा तंतुवर्द्धनः ८५॥ इंद्र
स्य कर्मेव कर्मास्येति वा इंद्रकर्मा ॥ ऐश्वर्यकर्मेत्यर्थः
महांति वियदादीनि भूतानि कर्माणि कार्याणि यस्य

२

अष्टम नात्प्रागुद्भवस्य साकल्यं ॥ ६०॥ स्ववशे सर्वाणि नि ज्ञानव्याख्या
गृह्णातीति निग्रहः ॥ ६१॥ विगतं व्यग्रसंतो विशेषता
स्येति व्यग्रः ॥ भक्तानुग्रहे व्यग्र इति भक्तजनानाम भी
ष्टप्रदानेषु व्यग्र इति वा व्यग्रः ॥ ६२॥ चतुः शृंगो नैकशृं
गः चत्वारि शृंगा इति मंत्रवर्णात् ॥ ६३॥ निगदमंत्रेण
ग्रे जायत इति । निरुक्तलोपपृषोदरत्वाद्गदाग्रजः । गदपूर्वाग
दो नाम श्रीवासुदेवस्यावरजः तस्मादग्रे जात इति
गदाग्रजः ॥ ६४॥ चतस्रो मूर्तयो विराट्सूत्राव्याकृत
तुरीयात्मानोस्येति चतुर्मूर्तिः ॥ ६५॥ चत्वारो बाहवोस्य
ति चतुर्बाहुरिति वासुदेवे रूढं ॥ ६६॥ शरीरपुरुषः

रानाभिरस्यतिरत्ननाभः॥९३॥ज्ञोभनंलोचनंयेनज्ञानंच न
स्येतिसुलोचनः॥९४॥ब्रह्मादिभिःपूज्यतेमर्च्चनीयत्वा
दर्च्यकः॥९५॥वाजमन्नंमन्नार्थिनांसनोतिददातीतिवा
जसनः॥९६॥प्रलयकालेभृंगवान्मत्स्यविशेषरूपी
भृंगीमत्स्यश्च॥९७॥सर्वविषयंज्ञानमस्येतिसर्व
वित्॥बाह्याभ्यंतरान्रागादीन्बाह्यान्हिरण्याक्षादीन्
दुर्जयान्जयत्युंडीलम्रखेतिजयी॥अजोविनिरित्य
धिकोरदक्षीत्वादियाणिनिषच्वनादिनिप्रत्ययःस
र्वविद्यासौजयीत्येकंनामवा॥९८॥(अपितिकापिनोष
रीनत्त्वियेनजयतिजयहेतुरितिवाजयंतः॥९९॥)

बिंदवोऽवयवाःसुवर्णसदृशायस्येतिसुवर्णबिंदुः॥
ब्राह्मणवाखासर्वपस्सुवर्णादितिश्रुतेःशोभनोवर्णो
ऽक्षरबिंदुश्चमंत्रेयस्मिन्समंत्रात्मासुवर्णबिंदुः॥८००॥ ई॥
इतिनामाष्टकशतंविवृतं॥८७॥सन्तानलोनेकमूर्तिःसिद्धी
रहात्रिकोकधारनिगदश्चतुर्वेदविदांडराततहासुंदरः
रागद्वेषादिभिःशब्दादिविषयैश्चत्रिदशादिभिश्चनक्षो
भ्यइत्यक्षोभ्यः॥१॥सर्वेषांवागीश्वराणांब्रह्मादीना
मपीश्वरःसर्ववागीश्वरेश्वरः॥२॥अवंगह्यतदानं
विश्रम्यसुखमासस्वइतिमहाह्रदः॥३॥गर्तवदस्यमा
यामहतीदुरत्ययेतिमहागर्त्तःममभायादुरत्ययेतिभ
भगवद्वचनात्॥ अथवागर्त्तशब्दोरथपर्यायःनिरुक्ते

उत्कृष्टस्तस्मान्महारथो महागर्तः ॥ माहारथत्वमस्य प्रसि
द्धं महाभारतादिषु ॥४॥ कालत्रयापानवच्छिन्नस्वभावत्वा
न्महाभूतः ॥५॥ सर्वभूतान्यस्मिन्निधीयंत इति महांश्चा
सौ निधिश्चेति महानिधिः ॥६॥ कुं धरणीं भारावतारणं कु
र्वन्मोदयतीति कुमुदः ॥ कंदिरत्रांतणीजर्थः ॥७॥ कुसु
न्दपुष्पतुल्यानि शुद्धानि लाति आदत्त इति वा रलयोर्वै
त्यैकत्वस्मरणात्कुंदरः ॥ कुं दरादरपामास हिरण्याक्ष
जिघांसया ॥ वाराहं रूपमास्थाये ति वा कुंदरः ॥८॥ कुंदो
पमसुंदरांगत्वात्स्वच्छतया स्फटिकवन्निर्मल इति
कुंदः ॥ कुं पृथिवीं कश्यपाय ददाविति वा कुंदः सर्वपाप
विनाशाय वाजिमेधं चैववान्ग तस्मिन्यज्ञे महादानं

ति महाकर्म ॥९॥ कृतकमैवनकर्तव्यं किंचित्कर्मा
स्याविद्युत इति कृतकर्मा ॥ धर्मात्मिकं कर्म कृतवानि
ति वा कृतकर्मा ॥१०॥ कृतो वेदात्मकः आगमोनेने
ति कृतागमः ॥ अस्य महतो भूतस्य निश्वसितमेतदि
ति श्रुतेः ॥११॥ उत्कृष्टं भवो जन्म स्वेच्छया भजत इति
वा उद्भवः ॥ उद्भूतमपगतं जन्मास्य समस्तकारणत्वा
दिति वा उद्भवः ॥१२॥ विश्वातिशायि सौभाग्यशालि
त्वात्सुंदरः ॥ सुष्ठु उनत्तीति सुंदः ॥ पृषोदरादित्वा
त्पररूपत्वं ॥१३॥ आर्द्रभावस्य वाचकः सुंदः करुणा
कर इत्यर्थः ॥१४॥ रत्नवदुद्दीनको भालक्ष्यते रत्नवत्सुं

रानाभिरस्येति रत्ननाभः॥९३॥ शोभनं लोचनं यस्य ज्ञानं च न
स्येति सुलोचनः॥९४॥ ब्रह्मादिभिः पूज्यते अर्च्यनीयत्वा
दर्च्यः॥९५॥ वाञ्छितमन्नमन्नार्थिनां सनोति ददातीति वा
जसनः॥९६॥ प्रलयकाले भृंगवान्मत्स्यविशेषरूपी
शृंगीमत्स्यः॥९७॥ सर्वविषयं ज्ञानमस्येति सर्व
वित्॥ आभ्यंतरान् रागादीन् बाह्यान् द्विरपपक्षादीन्
दुर्जयान् जेतुं शीलमस्येति जयी। अजो विनिरित्य
धिकोरदक्षीत्वादियाणि निषस्वनादि निग्रहपयः स
र्वविद्यासौ जयी त्येकं नाम वा॥९८॥ (अतिशायिनो वि
रीन् स्त्रियोपेन जयति जयहेतुरिति वा जयंत॥९८॥)

निरवो अवयवाः सुवर्णसदृशा यस्येति सुवर्णबिंदुः॥
आघपणवाखा सर्वत्यसुवर्णादिति श्रुतेः शोभनो वर्णो
ऽक्षरं बिंदुश्चाभ्येयस्मिन् समंत्रात्मा सुवर्णबिंदुः॥८००॥ ॥
इति नाम्नामष्टमं शतं विवृतं॥८०॥ सज्ञानलो नेकमूर्ति सिद्धी
रहा त्रिकोकधार निग्रहश्चतुर्वेदविदा दुरातहासुंदरः
रागद्वेषादिभिः शब्दादिविषयैश्च त्रिदशारिभिश्च न क्षो
भ्य इति अक्षोभ्यः॥१॥ सर्वेषां वागीश्वराणां ब्रह्मादीनां
मपि ईश्वरः सर्ववागीश्वरेश्वरः॥२॥ अवगाह्य तदानं
दविश्रम्य सुखमास्स्व इति महाह्रदः॥३॥ गर्तवद्दस्य मा
या महती दुरत्ययेति महागर्तः मम माया दुरत्ययेति
भगवद्वचनात्॥ अथवा गर्तशब्दा रथपर्यायः निरुक्

अथवा अनिलैर्नलेर्गहनार्थान्कप्रत्ययं तादृपमोर
हितो निलः ॥१२॥ स्वात्मामृत्तरसमश्नातीति अमृताशः ॥
एवंरूपानंदानुभवादमृतांशः मथितममृतं सुराना
शयित्वा स्वयंचाश्नातीत्यमृतांशः ॥ अमृतं आनश्व
रीअनश्वरफलत्वेन वांछाप्राशा अस्येति वा अमृतां
शः ॥१३॥ अमृतं मरणं तद्वर्जितं वपुरस्येत्यमृतवपुः ॥१४॥
सर्वं जानातीति सर्वज्ञः यः सर्वज्ञः सर्वविदिति श्रुतेः ॥१५॥
सर्वतोक्षिशिरोमुखमिति भगवद्वचनात् सर्वतोमु
खः ॥१६॥ पत्रपुष्पफलादिभिर्भक्तिमात्रसमर्पितैः सु
खेन लभ्यत इति सुलभः ॥ पत्रेषु पुष्पेषु फलेषु मूलेषु
कीतलभ्येषु सदैव रात्सः ॥ भक्त्यैकलभ्ये पुरुषे पुरापे

मुक्त्यैकथं न क्रियते प्रयत्नः इति महाभारते ॥१७॥
शोभनं व्रतं प्रतिज्ञां स्वे भोजनान्निवर्त्तयत्त इति वा
सुव्रतः ॥१८॥ अनन्याधीनसिद्धित्वात् सिद्धः ॥१९॥
सुरशत्रवस्ताश्वरंस्तान्जयतीति शत्रुजित् ॥२०॥
तापनात्सुरशत्रूणां शत्रुतापनः ॥२१॥ न्यक्कृत्य वि
रोहितत्सर्वेषामुपरि वर्त्तमान इति न्यग्रोधः ॥ पृषो
दरादित्वात् तहस्पधः सर्वाणि भूतानि न्यक्कृत्य नि
जमायया आवृणोति रुणाधि इति वा न्यग्रोधः ॥२२॥
पृषोदरादित्वात् तहस्पधः सर्वाणि भूतानि न्यक्कृत्य
निजमायया आवृणोति रुणाधि इति वा न्यग्रोधः ॥२२॥

अंबराद्उद्धृतः कारणत्वेनेति उदुंबरः ॥ एषोदरादित्वा
देवोकाराद्देशः यद्वा उदुंबरमन्नाद्यं तेनन्नदार्मनावि
श्वंपोषयन्नुदुंबरः ॥ ऊर्ग्वा अन्नाद्यमुदुंबर इति श्रुतेः
ऊर्जमन्नं तेनात्मत्ता विश्वं पोषयन्नुदुंबरः ऊर्जोदुंब
र इति श्रुतेः ॥ २३ ॥ अश्वोपि न स्थाता इति अश्वत्थः ऊर्ध्वमूल
मधः शाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययमिति भगवद्वचना
त् ॥ ऊर्ध्वमूलोवाक्शाख एषोश्वत्थः सनातन इति
श्रुतेः ॥ २४ ॥ चाणूरान्नामानं आन्ध्रं निषूदितवानि
ति चाणूरान्ध्रनिषूदनः ॥ २५ ॥ अनंतानि अर्चीषि य
स्य स सहस्रार्चिः । दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदु
त्थिता यदीति भगवद्वचनात् ॥ २६ ॥ सप्त जिह्वा अस्य सं ६

दक्षिणां भृगुनंदन ॥ मारीचायेददौ प्रीतः कश्यपाय वसुंध
रां इति हरिवंशे ॥ कुं पृथिवीं खंडयति वा कुंदः ॥ कुंदोद्दन पृ
थिवीश्वरा लक्ष्यते ॥ निःक्षत्रियां पथ्वीं चकार महीं येन
कर्णोबाहुवनं तथा छिन्नत्त् ॥ यः कार्तवीर्यस्य स भार्गवोत्त
मो मम भास्करमांगल्य विवृद्धये हरिः ॥ इति विष्णुधर्मे ॥ २७ ॥ पर्व
ण्यवदध्यात्मादिस्तापत्रयं शमयतीति सर्वकामानभिवर्ष
तीति पर्जन्यः ॥ २८ ॥ स्मृतिमात्रेण पुनातीति पावनः प
वनः पवतामस्मीति भगवद्वचनात् ॥ २९ ॥ इलं न प्रेरणं
करोतीति इलः ॥ तद्रहितत्वादनिलः ॥ इलतिस्वपती
ति इलः ॥ तद्विपरीतं नित्यबुद्धस्वरूपत्वादनिलो वा ॥

अथवा देहे संस्थानलक्षणाम् । र्छितांगावयवा
कृतिस्तद्रहितत्वममूर्तिः ॥३०॥ अघं दुःखं पापं च तत्त
द्वयमस्य न विद्यत इत्यनघः ॥३१॥ प्रमात्रादिसा
क्षित्वेन सर्वप्रमाणागोचरत्वा । च्चिंतयितुमशक्य
त्वादचिंत्यः ॥३२॥ असन्मार्गवर्तिनां भयंकरो ऽति
ति भयकृत् ॥ भक्तानां भयानि कृंततीति भयकृत् ॥३३॥
सन्मार्गवर्तिनां वर्णाश्रमाचारवतां भयानि ना
शयतीति भयनाशनः वर्णाश्रमाचारवता पुरु
षेण परः पुमान्विष्णुराराध्यते पंथा नान्यस्तत्तोष
कारक इति पराशरवचनात् ॥ सेवाराधितत्वा
द्भयं नाशयतीति भयनाशनः ॥३४॥ सौक्ष्म्यात्यंतिकत्वा
लित्वादणुः अणोरणुरात्मा चैतत्सा वेदितव्य इति मंत्रवर्णा
त् ॥३५॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्च ब्रह्म बृहत् । महतो महीयानि
ति श्रुतेः ॥३६॥ अस्थूलमित्यादिना द्रव्यत्वप्रतिषेधात्कृशः ॥३७॥
स्थूल इत्युपचर्यते ॥३८॥ सर्वात्मत्वात्सर्वरजस्तमसां स
त्त्वस्थितिप्रलयकर्मस्वधिष्ठातृत्वेनत्वाद्गुणभृत् ॥३९॥
परमार्थतो गुणाभावान्निर्गुणः साक्षी चेता केवलो नि
र्गुणश्चेति श्रुतेः ॥४०॥ शब्दादिगुणहीनत्वान्निरति
शयसूक्ष्मत्वान्नित्यसप्रद्रुसर्वगतत्वात् इति वाप्रा घिबधक
र्जातं न तत्कृति पिंडाद्यंतं बृहत्एवमहाराज्य उक्ते सर्वेभ्य

महद्ध्रुवि रितिश्रापस्तंबः॥४१॥पृथिव्यादीनांधारका
णामपिधारकत्वान्नैकेन विष्णोपलइतिअधृतः॥४२॥यद्वे
वमयंकेनधार्यतत्तरंस्पोऽरुंक्वाह॥स्वेन आत्मनैवधार्यतइ
त्पोऽरुं क्वाह॥स्वेनआत्मनैवधार्यतइतिस्वधृतः॥सभ
गवः कस्मिन्प्रतिष्ठितइतिस्वमहिम्नीसोश्रुतेः॥४३॥सुवक्
शोभनंपद्मोदरतुल्यमाभिरूपममलमास्यमस्येतिस्वास्यः॥
विशालकोमहान्छंदोरा।ऊष्मलस्यमुखान्निर्गतः॥पुरुषाधी
पदैवार्थमितिवा॥अस्यमहत्त्वोभूतस्यनिःश्वसितमेतदि
त्यादिश्रुतेः॥४४॥अन्यस्यवांशोनो वंशःपाश्चात्यःअस्यव
शांप्रपंचःसर्वंशःप्राग्वनपाश्चात्यइतिप्राग्वंशः॥४५॥
वंशांप्रपंचवर्द्धयन्छेदयन्वावंशवर्धनः॥४६॥अनंत

८

तीतिसप्तजिह्वः॥कालीकरालीचमनोजवाचसुलो
हितायाचसुधूम्रवर्णाः॥स्फुलिंगिनी विश्वमुखी
चदेविलेलायमानाइतिसप्तजिह्वाइतिमुंडके॥२७॥
सप्तएधांसिदीप्तयोस्येतिसप्तैधाः॥अग्निःसमस्त
अग्नेसमिधःसत्यजिह्वाइतिमंत्रवर्णात्॥२८॥स
प्ताश्वावाहनानियस्येतिसप्तवाहनः॥आदित्यस्व
प्तनामाएकोवाअश्वोवाहनमस्येतिसप्तवाहनः॥
एकोअश्वोवहतिसप्तनामाइतिश्रुतेः॥२९॥मूर्तिर्वि
नरूपंधारणासमर्थंचराचरलक्षणतोभ्याभिर्वा
स्यामूर्तिरिजायतेतिश्रुतेः॥तद्रहितस्यइत्यमूर्तिः॥

योगीयोगः समाधिः स हि स्वात्मनि सर्वदा समाध्येस्य
मात्मानं त्वेव वा योगी ॥४९॥ अन्ये योगिनां तरायेप हन्यं
ते ॥ तत्स्वरूपात्प्रमादे सिध्यं तु तद्ग्रहितत्वात् ॥ तेषा
मीशः इति योगीशः ॥५०॥ सर्वकामान्ददातीति सर्वका
मदः फलमत उपपत्ते रिति भगवता श्रीवेदव्यासेना
भिहितत्वात् ॥५१॥ आश्रमवत्सर्वेषां संसारारण्ये
भ्रमतां विश्रामस्थानत्वात् आश्रमः ५२ ॥ अविवेकि
नः संतापयतीति श्रमणः ५३ ॥ क्षामाः क्षीणाः प्रजाः स
र्वाः करोतीति सत्करोतीत्तथा चद्व इति पिप्पिष्पाद्यचि
कलेः संपन्नः क्षाम इति ॥५४॥ ऊर्ध्वमूलानि पर्णानि छंदां

सि संसाररूपिणः इति सुपर्णः छंदांसि यस्य पर्णा
नीति भगवद्वचनात् ॥५५॥ वायुर्वहतीति यद्भीत्या स वायु
वाहनः भीषास्माद्वातः पवत इति श्रुतेः ५६ ॥ राम नामा
श्रीमद्धनुर्धारयामासेति धनुर्धरः ५७ ॥ स एव दाश
रथिः धनुर्वेदं वेत्तीति धनुर्वेदः ५८ ॥ मनं दमयतां दं
डो दमयतामस्मीति भगवद्वचनात् ॥५९॥ वैवस्वत
नरेंद्रादिरूपेण प्रजा दमयतीति दमयिता ॥६०॥ दमो दं
डकार्यं फलं ॥ तच्च स एवेति दमः ६१ ॥ शत्रुभिर्नपरा
जित इत्यपराजितः ॥६२॥ सर्वकर्मसह इति सर्वकर्म
सहः सर्वान् शत्रून् सहत इति वा सर्वसहः ॥६३॥

सर्वान्स्वेषु स्वेषु त्पच स्थापयंतीति नियंता ॥६४॥
नियमो नियंतिस्तस्य मविद्यत इति अनियमः सर्वनि
यंतुर्नियंत्रंतराभावात्तन्नास्य विद्यते यमो मृत्युरित्य
नियम ॥६५॥ अथ वा यम नियमौ योगांगौ तद्रूपत्वा
त्तए। नियमायमः ॥६६॥ ऊर्पिवीर्यादिकं सत्वमस्य
ति सत्ववान् ॥६७॥ सत्वगुणः प्राधान्येन स्थित इति
सात्विकः ॥६८॥ सत्सु साधुत्वात्सत्यः ॥६९॥ सत्ये
यथार्थकथने धर्मे चोदनालक्षणे नियत इति सत्य
धर्मपरायणः ॥७०॥ अभिप्रायते पुरुषार्थाभिकांक्षि
भिरिति अभि। अभिमुखेन प्रलये स्मिन्प्रेति जगदिति

१०

रूपेण। भुवो भारं बिभृत इति भारभृत् ॥७१॥ वेदाध्यादि
भिरयमेव परमत्वेन कथितः सर्वैर्वेदैः कथितवाकथि
तः सर्वैर्वेदा यत्पदमामनंति ॥ वेदैश्च सर्वैरहमेव
वेद्यः वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभः ॥ आदावं
ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते ॥ इत्यादिवचनात् ॥ सो
ध्वनः परमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदमिति पुक्तं ॥ किंस्वं
ध्वनो विष्णोर्व्यापनशीलस्य परमं पदं स तत्त्वमिति तस्य
पि क्षायां इंद्रियादिभ्यः सर्वेभ्यः परत्वेन प्रतिपाद्यते इंद्रि
येभ्यः पराह्यर्थाः पुरुषान्न परं किंचित्साकाष्ठा सा परा गति
रित्यतेन पक्षे कथितः ॥७२॥ योगी ज्ञानं तेनैव गम्यत्वा

ज्ञोनप्रवृत्तेष्वपिकर्मसुफुत्तं भुंक्ते भुनक्ती।तिवाकृतमभुंभु
क्।।७९।।सर्वत्रवर्तमानत्वात्त्रयाणांलोकानांप्रभुत्वा
द्वा द्विभुः ८०।।कुमेरसमाद्त्तइतिरविः ८१।।आदित्या
त्मा।विविधरोचतइति।विरोचनः ८२।।सूर्योग्निर्वसु
तेः स्तूयेवसुर्यश्चोब्को निपात्येतत।।राजसूयसूर्यमृषो
चित्पादिपाणि।नेव चनान ८३।।सर्वस्यजगतःप्रसवि
वितासविता।।रसानांचतथादानाद्रविरित्यभिधीयते।
प्रजानांत्वप्रसवानात्सवितेतिनिगद्यते।।इतिविष्णु
धर्मोत्तरे।।८४।।रविविलोचनंचक्षुरिति।विलोचनः।।
अग्निर्मूर्धाचंद्रसूर्यौ इति श्रुते: ८५।।नित्यत्वात्सर्वगत
त्वादेशकालपरिच्छेदाभावात्अनंतःशेषरूपेवा।।८६।।

कृतंभुनक्ती।तिकृतःभुक् ८७।।फलतिंभोग्यामद्यैतत्तनं
भुक्तइतिभोक्ता।।जगत्पालयतीतिवामोक्ता।।८८।।सु
खंमोक्षलक्षणंददाती।तिसुखदः।।असूनखंडयती
तिअसुखदः ८९।।धर्मगुप्तयेअसत्कुल्योपमानत्वा
नेकजः।।९०।।अग्रजातत्यग्रजः।।हिरण्यगर्भःसम
वर्तत्ताग्रइतिश्रुते।।९१।।अवाप्तकामत्वादप्राप्ति
हेतुत्वभावत्वान्निर्वेदोस्यनास्तीत्यनिर्विण्णः।।९२।।
साधूनसत्तःआभिमुख्येनमृष्यतइतिसदामर्षी।।९३।।
इतमनाधारमाधारमधिष्टायत्रीलोका।स्तिष्ठंती
।तिलोकाधिष्टानंब्रह्म।।९४।।अकृत्तवद्भुतःऽत्याम्य

यैवपत्तव्य तिकाश्चिदन मित्यादि भगवद्वचनात् ॥ स्वरूप
ज्ञानेक्व्यापारकार्ये स्कुलत्वाद्वात्पकृत्तः ॥९५॥ सनादि
ति निपातः चिरार्थवचनः कालश्चपरस्यैव विकल्पना
त्वापि ॥ परस्य ब्रह्मणो रूपं पुरुषः प्रथमं द्विज व्यक्ताव्य
क्ते तथैवान्ये रूपं कालस्तथापरमिति विष्णुपुराणे ॥९६॥
सर्वकारणत्वाद्विरिंच्यादीनामपि सनातनानां सनात
नंत्वात्सनातनतमः ॥९७॥ वडवानलस्य कपिलोवर्ण
इति तद्रूपत्वात् कपिलः ॥९८॥ कं जलं रश्मिभिः पिबन्क
पिः ॥ वराहो वा कपिचराहा श्रेष्ठ इति वचनात् ॥९९॥
अप्ययं प्रलयं यस्मिन्न पियं । सिद्धा गंतीत्यप्ययः ॥१००॥

७२

नाग्याभिप्रायः ॥७१॥ प्रियार्हत्वा निःस्पृहत्वी तिधीयाहि
यच्चादिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे ॥ तत्तद्गुणवते
देयं तदेवाक्षयमिच्छते ति स्मरणात् ॥७२॥ पुत्राप्रत्रा
सास्तु नमस्कारादि साधनादिभिः पूजनी यत्वात्प्रहृ ॥७३॥
न केवलं प्रियार्हः स्वर्गस्तुत्यादिभिर्जातां प्रियं करोती
ति प्रियकृत ॥७४॥ तेषामेव प्रीतिं वर्धयन्प्रीतिवर्धनः ॥७५॥
विहायसं विहायः गतिराश्रयः यस्येति विहायसगतिः ॥७६॥
विष्णुपदे आदित्यरूपमेव द्योततरश्मिरूपो ति नाः
रायणः परं ज्योतिरिति मंत्रवर्णात् ॥७७॥ ज्योभनारुचि
दीप्तिरिच्छा वा यस्येति सुरुचिः ॥७८॥ समस्तदेवतोद

८५

133 / H

९४

॥ ॥इतिनाम्नांनवमंशतंविवृतं॥ ॥९७॥अक्षो
भ्यः पवनः ॥ अनुतापनोऽनघोमहान्सर्वकामदोदमो
ऽभिप्रायोरविरग्रजः ॥ ९७॥ भक्तानांस्व।स्तिमंगलंद
दातिस्वस्तिदः ॥ १ ॥ मंगलंदेवकरोतीतिस्व।स्तिकृत् ॥ २॥
मंगलस्वरूपमात्मीयेपरमानंदलक्षणंस्व।स्तिइत
दिवंभुंक्तेतिस्वस्तिभुक्भक्तानांमंगलंस्व।स्तिभुन
क्तीतियास्वस्तिभुक् ॥ ४ ॥ स्वास्तिरूपेणदक्षत्वेवर्त
तेस्वा।स्तिदात्तुंसमर्थः ३ तिवादक्षिणइतिस्वस्ति
दाक्षिणः अथवादाक्षिणशब्दःआशुकारिणिवर्त
ते ॥ शीघ्रंस्व।स्तिदात्तुमयमेवसमर्थः यत्स्मरणादे